

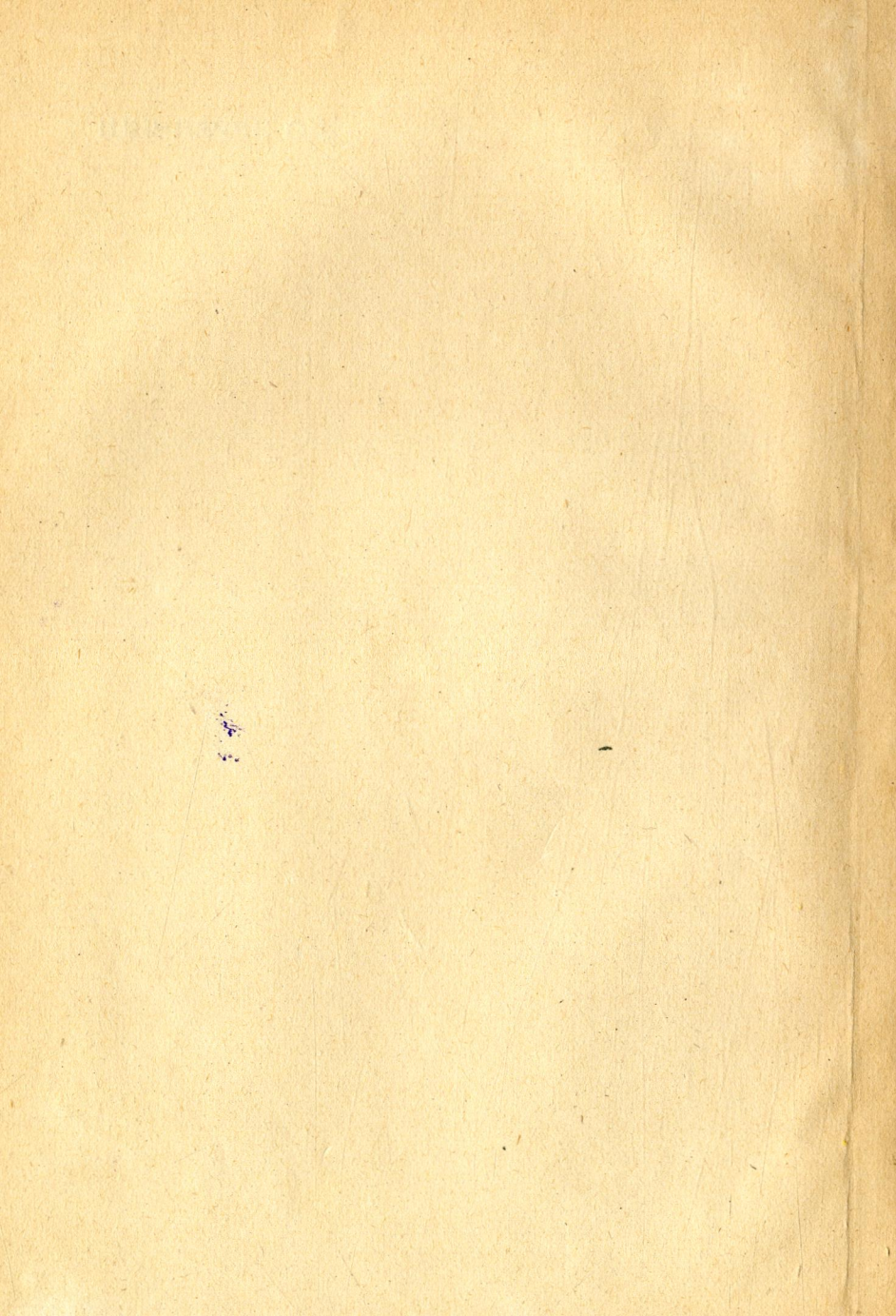
Б О Г Д А Н Л Е П К И Й

ДО ЗАРВАНИЦІ

217615

ДО ЗАРВАНИЦІ

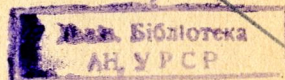
Богдан Лепкий

ДО ЗАРВАНИЦІ

(З „КАЗКИ МОГО ЖИТТЯ“)

~~27.11.4~~

Львів

1938

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“ Ч. 22

217615

Друкарня Вид. С-ки „Діло” Львів, Ринок 10.

Ще одно веретено з тонкою пряжею згадок.
Хочу виткати скатерть, минулому на спомин.
Пускаю веретено в рух.
Снуйся, нитко, з повісма льняного.

Лен з неба комір до свого цвіту брав, роси його
кропили, до сонця золотився.

Доля при терлиці стояла, окипала.

Доля, хазяйка обайлива, тверда. Не бійсь, по-
вісмо зготовила на сливу!

Самі тоненькі волокна, як шовк, ще тонші, як
бабине літо... Пряди!

Крутиться веретено, фуркотить, але нитка ви-
ходить нерівна. Раз тонка, що й оком не доглянеш,
то знов груба і шерстка не вміру.

Аж і рветься. Раз, другий, і третій.

Стулюю прорвані кінці докупн, не тримаються.

Звязувати треба.

Ах, яка-ж та вязувана нитка і яке то з неї
ткання вийде!

Не такого бажалося серцю...

Чомуж, нитко, рівно не снуєшся?

Чи повісмо згодом перетліло, веретено тяжку-
вате стало, не тримається кужілка рівно?

Ні. Мабуть тут мої пальці винні, бо погрубими
і втратили свою гнучкість.

Мало того — деколи трясуться, мов бояться
доторкнутись рани, тої рани, що й час не загоїть.

ГОРЕЧ

Не поведася мандрівка за квіткою щастя.

Хлопець замість квітки, приніс собі недугу, якої назви ніхто й вимовити не смів.

Бувало, коло полудня, як ніхто не бачить, підкрадеться „вона” і вхопить хлопця у свої студені обійми. Ухопить і трясє ним, так трясє, як вітер осиковим листком, ще гірше, так, що здавалося душу витрясе з нього. Трястя.

Хлопець зубами дзвонить їй губи собі кусає до крові.

Надбіжить мати, хоче рятувати сина. До ліжка кладе, подушок цілу гору наскидає на нього, пляшки з гарячою водою у ноги дає — не помагає.

А коні вже за лікарем женуть. Привозили то Месіту з Копечинець, то з Хоросткова Гладія, то Жмінковського з Чорткова. Лікарі обстукували й обслуговували дитину, радилися, зажурено головами хитали, — „фебра”.

Треба давати хініну.

І давали.

Привозив її Василь з аптики з Копичинець, у спорих плящинках, з головкою штудерно обкрученою червоним морщеним папірцем. Пляшка ви-

глядала, як баба в шаліновій хустці. Замість коралів мала до шиї причіплену рецепту.

Мати знала, що хініна гірка. Наливала її повну столову ложку й жалісно приговорювала до сина: „Пий, дитино, пий, воно недобре, та помічне. Дасть Бог, переможе недугу. А то дивися, як вона тебе зіла та погана хвороба. Тебе вже й половини нема.

„Пий!”

І хлопець проковтнув лік. Гореч викривлювала йому уста, він навіть не годен був кричати, — деревів...

До нині йому гірко...

Солодке забувається скоро, а гореч тривка.

ЛІКИ

Раз малий нехотячи підслухав, як Яницька говорила до мами:

Та що тії цилюрники знають! Іздять і гроші беруть, а дитина скапує, як свічка. Ще трохи й догорить до остатка. Лікар, як щось наверху, то порадить: зуб вирве, чирак протне, або палень відріже, але до середини не влізе. У нас, на хуторі був Хома, старий, більш сотні літ числив, ще козаків тямив. Цей умів алé лікувати! Зелами, молитвою, приговорами, а то й криком відганяв недугу. Не одному поміг, мені також. Мене вже чорна думка чіпалася і коли б не він, то я нині в сирій землі гнила б. Я від нього дечого навчилася, і якщо їмостуня дозволять, то я...

Тут її голос перейшов у шепіт і хлопець не міг розібрати, що таке вона радила мамі. Чув тільки, як мама заперечила рішуче:

— Лишіть, пані Яницька, лишіть! Най уже лікарі лікують до остатка. Я хочу чисту совість мати. А егомостеві навіть не згадуйте про таке; прошу вас дуже. Навіть не згадуйте!

І Яницька не згадала, але гадки своєї таки не покинула.

На св. Івана тато й мама поїхали до Коцюбинця на імянини тети Йоасі. Наказували Яницькій, щоб вона малого ні на хвилину не залишала в хаті, бо вони не сидітимуть довго й за годинку-дві вернуться до дому. Яницька обіцяла, а хлопець також погодився з гадкою, що він хворий і їхати не може, хоч так дуже любив їзду.

Бричка викотилася за браму, повернула в право і щезла за зеленою опоною дерев. Яницька хвилину наслухувала, а як пролунав останній відгомін підков і у вечірній тиші розплився туркіт коліс, сказала до малого: — Підемо?

— Куди?

— Побачиш. Тільки, чуєш, не кажи нікому, що ходив. Ні татові, ні мамі, нікому!

— Або що?

— Бо як скажеш, то піду собі геть і вже більше мене не побачиш. Вже я тобі більше ні казки не скажу, ні чумацької пісні не заспіваю. Розумієш?

— Авжеж.

— І буде тобі ще гірше нудно в хаті, як тепер, бо мамі треба і до кухні вийти і до хазяйства заглянути, а тато також має свою роботу. Сидітимеш сам.

Хлопець любив самоту, але й боявся її. Покоїв такі великі-великі (один, там де бавилися діти, замкнений на ключ), в комині щось зідхає, за комодою щось шкребе. Кажуть: миш, або ж то знати, чи миш? Яницька настрашила його самотою. Стояв і дивився на неї безрадно, синіми, горячкою розпаленими очима.

— Так тоді обіцяєш, що нікому не скажеш?

— Обіцяю.

— Слово?

— Слово.

І подав дрібну, недугою виснажену руку.

Пішли.

Заходило сонце. Золото мерехтіло на стежці, буцім хтось порозсипував дукати. Крізь зелене віття дерев багрою паленіло небо. Хиталися корчі й шелестіла трава.

Не перейшли, а перебігли вишневий садок і опинилися на невеличкій леваді. На леваді були два озерця. Левада двома велитенськими очима дивилася на небо.

Зупинилися над першим. Яницька добула ізза пазухи хустину. „Настав руку!” — сказала до хлопця.

Хлопець наставив і вона насипала йому на долоню не більш ложки дрібних зерен проса.

— Кажі за мною: Ви уроки, урочища, кости моєї не ломіть, білого тіленька не сушіть, отцеві й матері моїй жури важкої, турботи лихої не чиніть.

Хлопець, повторював ті слова так, як за мамою молитву, не розуміючи їхньої ваги і значіння. Чув тільки, що твориться тут щось небуденного і незвичайного. „Йдіть собі, йдіть!” — крикнула Яницька і казала хлопцеві кинути зерно на воду. Хлопець кинув з розмахом, на який його стати було і мало що не скотився з беріжка у воду.

І вдруге насипала йому Яницька жовтого проса на долоню і вдруге казала проговорювати оці слова і кидати зерна на воду. Слухав, не думаючи навіть, що робить. А за третім разом Яницька не балакала, а шипіла й сичала: „Ти недуго тяжка, ти гадюко лиха, тікай на луги, на густі ліси, тікай!”

Хлопець, мов заворожений, старався таксамо шипіти, а коли Яницька крикнула на нього: „А тепер тікай!”, він повернувся на місці і мов безтямний побіг крізь вишневий сад, прорізуючи собою густі й темні вечірні сутінки. Бігли за ним незрозумілі слова і незясовані вражіння і страхітні настрої святоїванської ночі. Йому здавалося, що дерева відриваються від землі й біжать за ним, що корчі кидають йому тіні під ноги, щоб він упав, що ось-ось із темряви вискочать мавки і задавлять його руками. Він похитнувся, але Яницька надбігла вхопила його на руки й наче у повитку дитину занесла в хату...

Хлопцем трясло. Він то горів, то перемінювався у кригу леду. Деревів. Чув тільки, як клацали зуби, і як гореч вливалася крізь них і викривлювала йому уста...

Солодке забувається скоро — гореч тривка.

*

*

*

Батько й мати дійсно не забарилися довго. Приїхали скоріше, ніж сподівалася їх Яницька.

— А як там він? — спитала мати, вбігаючи своїм дрібненьким кроком у спальню.

Яницька винувато голову похилила.

Мати сумно й докірливо подивилася на неї. Яницька розплакалася. Батько вибіг на поріг:

— Василю! Завертай і гони до Копичинець по лікаря.

„ЧОМУ?”

Як сонце перестане гріти, „малого” не пускають з хати. „Тамті” пішли так марно, тепер ху-
хають на нього. Одинак... Останній.

А хлопцеві в хаті так нудно! Хоче простору,
руху, вражінь. Хоч малий, а всеж він чоловік.

У хаті смеркається скоро. Тіні сідають по
кутах, образи сіріють, двері скриплять; нудно так,
аж млісно. Батько читає книжку і курить. То хма-
риться, то всміхається, перекидаючи листки, а тю-
туневий дим снується по хаті. Добре татові, але
що робити йому, „малому”, що робити, коли мама
поїхала до міста, а Яницька десь у горбді?

Єдиний рятунок — вікно. Під вікном стоїть
канапка. „Скакіць!” — і він уже там, — з ногами.
Крізь вікно так багато видно: дорогу, греблю, ста-
вок. За ставком великий двірський сад, чи там
парк. Почерез дерева виблискують білі стіни дво-
ра. Сад обведений парканом з великою залізною
брамою. Кривий садівник відчиняє її. Ось і те-
пер, — відчинив і на дорогу викотився повіз. Лис-
кучий, аж за очі бере. Булані коні, як ляльки. Не
йдуть, а ніби танцюють. Так гарно перебірають бі-
лими ніжками, як у панчішках.

З вікна здається, що танцюють на місці, бо
на дорозі болото і візник не пускає їх бігцем. До-

їхали до греблі, а по греблі ще повільніше їдуть, бо там діра, (якось недавно кінь ногу зламав), повіз ледви сунеться по діравих дошках.

В повозі пан. Сам один. Старий дідич. Мабуть до Васильковець їде. Обтулив ноги коцом і дивиться на став. А на ставі два лебеді білі, гнучкошиї. Плили до греблі, але побачили повіз і завернули.

— Тату! — відзивається нараз „малий” до батька, — а чому пан їде, а кривий дід їде?

Батько підносить очі від книжки: „Як кажеш?”

— Чому пан діда не візьме до повозу? Дід не має ноги, він йти не годен, а коло пана місце є... Чому?

— Який пан і який дід? — питається батько, зазираючи у вікно. А хлопець своє:

— Не бачиш? Пан наш, а дід чужий, без одної ноги, штикульгає, ще скотиться у воду; чому його пан не візьме до повозу, чому?

Замість відповіді батько здійсмає сина з кашпаки й садовить на коліна. Гладить по голові. „Будь тихо, я тобі казку скажу”.

Хлопець мовкне й насторожує вуха.

Для нього казка від дійсности сильніша.

Слухає уважно до самого кінця. Лише ногами баламкає трохи. Батько притримує ноги рукою. — Так не треба.

— А чому?

І не чекаючи на відповідь вертається до давнього:

— Чому пан діда не взяв до повозу?

ЦИГАН

Великий, чорний пес, Циган. Він вже старий: має сиву бороду, червоні очі і ледви волочить ногами. Не гавкає, лише скавулить, буцім-то плаче. Мало їсть, а багато лежить. Коли „малий” його зганяє, щоб з ним бавитися, то Циган так жалісно подивиться на нього, що малому відхочується забави. Сам жаль у тих мудрих, песячих очах. Жаль за минулими роками, коли він був чуйним сторожем хати і свого газди товаришем вірним. А тепер що? Тепер він на ласкавім хлібі.

Раз малий хотів сісти на Цигана і їхати на ньому. Але Циган не мав охоти бути за коня. Мабуть не довірював своїм ногам. Положився. А коли малий не давав йому спокою — гаркнув і показав свої погаратані зуби. Хлопець розплакався і побіг до мами.

— Мамо, я хочу їхати на Цигані, а він гаркає на мене. Пощо нам Цигана тримати?

Мама здивовано й наче гнівно подивилася на хлопця.

— Циган не кінь, чемні хлопці на псах не їздять. Пси не на те.

— А нащо?

— Пес пильнує хати. Не пускає недобрих людей. Гавкає в ночі.

— Циган негоден гавкати. Він хрипить.

— Бо старий. Але за своїх молодих літ, Циган був такий пес, що пошукати. Не лиш чуйний, але й мудрий. Я тобі скажу який він був, тільки слухай уважно.

— Слухаю.

І мати розказувала:

— Раз мій тато, а твій дідо, продав з двох літ пшеницю, дістав багато грошей і віз їх до міста.

— До Копичинець?

— Ні. Багато далше, до Бережан, там де дідо тепер.

— І що?

— По дорозі є така велика гора, Папірнею зветься. Там злазять з брички і відпочивають, а фірман спроваджує коні в руках, бо гора дуже прикра.

— Як з печі?

— Так, як з печі, — так прикро.

— І що?

— Дідо поснідав на мураві під деревом, викурив папіроску і поїхав далше. Приїхав до міста, до грошей, а грошей нема.

— А де дідо гроші тримав?

— У кишені, на грудях, у портфелю. Але не було ні грошей, ні портфелю.

— І що?

— І вернувся дідо на Папірню, шукав тих грошей, шукав, та не найшов. Ліс великий, дерева подібні до себе, дідо забув під котрим з них відпочивав. Зажурений приїхав до Кругульця, (бо дідо

перед нами був парохом у Крегульці), приїхав і навіть нікому не каже, яку то велику втрату має. Лежить на канапі в салоні...

— На шкіряній, чорній?

— Ні, на другій, її вже нема. Лежить, журиться, що йому тепер робити без грошей. А Циган прийшов до нього і ласиться. Дідо дуже любив звірята, (добрі люди звичайно люблять звірята) і не раз, відпочиваючи по обіді, гладив Цигана і казав: „Добрий пес, добрий”.

— А тепер не казав?

— Так, тепер навіть не дивився на нього, бо мав важку журу. Але Циган все до діда приставав, лизав його руки й зазиравав в очі, ніби питався, чого дідо сумний.

— І що?

— І дідо, щоб позбутися Цигана, показав рукою на кишеню, де звичайно носив з грішми портфель і здвигнув раменами: „нема!”

— Буцім хотів сказати: Йди собі геть! Бачиш, який я клопіт маю: гроші згубив.

— І що? І що? — зацікавився хлопець.

— Циган хвилину дивився на діда, якби розумів у чому діло, аж нараз гавкнув весело, закрутив хвостом і побіг.

— Куди?

— Не перебивай! Слухай... На другий день, раненько, ще дідо лежав у ліжку, як Циган прибіг. Цілий був мокрий, запорошений і заболочений. У морді тримав портфель.

— З грішми?

— Не бракувало ані одного гульдена. Бачиш, який то мудрий був колись наш Циган. І тепер він може не здурнів, лише зледащів на старість. Та що він тому винен?

— — — — —

З тої пори „малий” уже не пробував їздити на Цигані, лише ховав для нього щонаймякші шматочки мяса, або давав йому булку, мочену в молоці.

ХОТІВ ЖИТИ

І знов одного дня, коли батька й мами не було в хаті, малий нехотя підслухував, як Яницька казала до дяка Іллі:

— Дивіться ви, таке марне а борикається з „нею”. Тих здмухнуло, як пух, а він тримається. Може Бог дасть, що й видужає якомсь. Старий і дужий не витримав би того, що воно таке марне та немічне...

І Яницька зідхнула зідханням, що нагадувало подих подільського вітру й пошум пшеничних ланів.

— Та воно так, пані Яницька, — відповів дяк Ілля. — Бог одного лишає, а другого кличе до Себе. Навіть наймудріший чоловік не збагне, чому воно так. Нерозгаданими стежками ходить воля Господня і намірів Його святих ніяк нам, грішним не збагнути. На те Він — Бог, а ми — люди Його.

Дяк Ілля був чоловік не старий, але мудрий; за такого мали його всі. До розмови не спішився, але як розговорився з ким, то не скривав того, що чув і думав.

Був побожний. Кільканацять літ дякував і залюбки попадав у тон Святого Письма. На прихідство приходив що днини, звичайно в той час, як

вечоріло. Розказував, що нового в селі чувати і питався, яка на завтра робота. Батько казав кілько робітників треба, і яких, і де мають до роботи вийти, а дяк Ілля дбав, щоб усе було, як слід. Батько ніколи на нього не сердився, і часто-густо слухав його господарських порад.

Тимто й тепер дякові слова про нерозгадані стежки, якими ходить воля Господня, не пролунали безслідно, а глибоко запали в душу хлопця. Перемінилися в образ. Хлопець уявляв собі велитенську й реально неоформлену стать волі Божої, що мандрувала безконечними шляхами в безвимірних просторах між небом і землею. Все перед нею нишкло й оберталося внівець. Він також.

Знеможений клався на своє ліжко, дивився на старий перський килимок на стіні, над ліжком і засипляв, заколисаний піснею різнобарвних полинялих колірів.

А як збудили його на підвечірок, то протирав заспані очі, позіхав і зіскакував з ліжка. Почував себе сильнішим і спокійнішим. Вірив, що переборе недугу, бо видно, що воля Господня хоче, щоб він лишився тут. І він того хотів. Хотів бути з батьком-мамою, з Яницькою, з дяком Іллею і з Василем, котрого ніхто не любив, лише він. Не міг собі уявити, якби тут було без нього, а там без них.

Хотів жити.

„МАМО МОЯ!”

Челядь любила малого. Тихий був і недокучливий. Називали його „паничком” і хвалили перед людьми. „Цей нікому води не сколотить. Так, ніби його в хаті нема. Ходить, як не з нашого світа. А часом, як щось скаже, то не знати, чи сміятися, чи плакати”.

— Пізньої осені дитина, — доповідала Яницька.

— Тобто як? — питалися її.

— А так, що весна зелена й весела, але не мудра, бо молода, літо буйне і гаряче, а щойно осінь розумна. Не знаєте? Восени також буває такий день, що й сонце блисне, і хмара нависне, ні то весело вам, ні сумно. Такий і він, бо пізно восени народився.

Челядь слухала старої шляхтянки, але не вірила, бо то лиш курята весняні інші, а підкіпнята знов інші, але щоб щось такого з людьми бувало, того ніхто не чував. Відомо, Яницька хоче бути мудріша від усіх... Челядь жаліла „малого”.

— Таке вам стало, — казали, як та билина на межі. Ось-ось і вітер її звалить. Диво, що він тую велику голову на таким марнім тілі носить. Хита-

ється вона в нього, як маківка, аж страшно, що перехилить його і дитина повалиться горілиць.

Тому-то малий не любив дивитися до дзеркала. Йому здавалося, що його голова дійсно дуже велика і з кожним днем більша, а решта тіла маліє і никне. Він хитався на ходу, як п'яний, а не раз, то й пошпортувався і падав. Не ходив багато й не бігав, лише сидів, баламкаючи ногами, або лежав, дивився на стелю і думав. Проповідь дяка Іллі про волю Божу, що ходить невідомими стежками, не сходила йому з ума. Думав.

Покмітив це батько і казав, щоб його не лишали сам-на-сам з думками.

І мати або Яницька, як побачили його в задумі, то зараз питалися про щось і починали розмову: про коні, пси або про їзду в Ріг.

Але він не все мав охоту до розмови. Тоді примикав очі і вдавав, що спить.

Мати хвилину вдивлялася в його біле, виснажене лице, зідхала й відходила.

Тоді йому ставало жаль доброї мами. Зривався і біг за нею. „Не біжи, не біжи!” — кричала мама. Припадав до неї і повисав на шії: „Мамо моя!”

„ЩО ТАКЕ СОН, МАМО?”

Хоч як уважали на хлопця, а всеж він знаходив таку хвилину, коли не чув на собі нічиїх очей.

Користав з того, вибігав до городу або до саду, зашивався у корчі і поринав у думках.

Забував про смуток у хаті, про мамині заплакані очі та про батькове високе, біле, зажурене чоло, про Яницьку, що бігала за ним, як квочка за за останнім курятем, бо всі інші вже яструб забрав, забував про свою велику голову, якої соромився і про гіркий лік, що йому викривлював губу, забував і... йому ставало легше, так легко, що він себе не чув, буцім його нема й не було ніколи.

Аж нараз око його падало на якусь гилячку або на листок, що торчав перед ним, непорушно, або на пеньок деревини, розколої вітром надвоє, що її прийшлося зрубати.

Вдивлявся, і пеньок той, що він його не перший раз бачив, ставав якийсь інший, мов не той. Пеньок сам у собі, відірваний від саду й землі, не пеньок, а щось таке окреме, то жахливо велике, то майже непомітно мале. І невжеж це пеньок? І що таке пеньок? Що таке дерево, листок, сад?

Питання ті Бог вість звідкіля приходили до голови хлопчини й морочили її до безтями. Хлопець боронився перед ними, відганяв їх від себе, мов настирливих комах, але годі! Тягнули його, як розбурхана хвиля й несли на безконечне плесо невідомого.

Знеможений опускав руки і примикав повіки.

Щойно голос мами, або батька будив і протверезував його. Насилу зривався з місця і біг тому голосові назустріч. Тішився, як тоді, коли йому снівся страшний сон, він кричав і його будили.

Як добре, що це був лиш сон, а не ява! Лиш сон!

Мама брала його за руку й вела до хати.

— Бачиш, який то ти недобрий. Ми тебе просимо, не вибігай у сад, бо там роса, там бджола може тебе вжалити, а ти не слухаєш, біжиш, ніби втікаєш від нас. Ще колись двірський пес тебе настрашить, або й покусас, — чи треба тобі того?

— Ні, не треба, — притакував винувато.

— Ось тільки забавок маєш у хаті і таких гарних, а ти не бавишся ними. Кінь не нагодований і не напоений, грива йому порохом припала, а ти навіть не подивишся на нього. Побачиш, він колись серед ночі вирветься і побіжить до школи, до Мірка.

— Не побіжить, бо він з дерева, мамо.

Мати мовкла, а по хвилині:

— Ет! Ти сам не знаєш, чого хочеш, хлопче!

Біда мені з тобою.

— Забавки, мамо, то я маю, але бавитися не маю з ким.

Мама відверталася і насилу стримувала сльози.

Хлопець жалував маму і щоб розмову повернути в інший бік, питався: „Мамо, а що таке сон?”

Мама лиш раменами здвигала.

— Що таке сон? Я хочу знати, — настоював хлопець.

— Хочеш знати! Мало чого не хоче чоловік знати і не знає! Коли б ти все знав, то постарівся б хутко. Знання з віком приходить і годі. Так Бог дає.

— А тато все знає?

— Тато багато вчився і багато вміє, але всього ніхто знати не може. От, дивися, які гарні брескви. Ще трохи і доспіють. Тато зірве тобі щонайкращу і найсмачнішу.

— А я поділюся з татом і з тобою.

— Небагато на кожного з нас припало б, — усміхнулася мати.

— То ми попросимо тата, щоб три брескви зірвав. Ті брескви ще дідо посадив, правда?

— Так, дитино. І хату дідо збудував і садок виплекав і пасіку на Керничках розвів і ставок викопав у Розі. Дідо багато доброго зробив у Крегульці то й добрим словом згадують його люди.

Хлопець заспокоювався. Рад був, що має такого доброго діда. А все-ж не втерпів:

— А дідо знає, що таке сон, мамо? — спитався.

ДІДО

З тої пори хлопець, як подивився на хату, або як ходив по саді, то нагадував собі діда. Дідо збудував тую хату, виплекав сад і розвів пасіку на Керничках. Діда всі хвалять і згадують добрим словом. Гарно бути таким, як дідо!

— А коли дідо знову до нас приїде? — питався мами. Мама казали, що не знає, бо з Бережан до Кругульця — світи. Бережани місто, дідо є там парохом і деканом, має багато роботи.

— То розкажи мені щось про діда, — просив.

— Твій дідо такий, як колись Глібовичі бували: сильний і відважний. Він добрий, лагідної вдачі, але як розсердиться, то біда! На щастя це буває не часто і гнів його не триває довго. Спалахне, як огонь і потухає... Було це колись, ще за повстання. Москалі мали тоді дозвіл в погоні за повстанцями переступати нашу границю.

— Коло Гусятина?

— І коло Гусятина, сину. Тоді то одної ночі прийшло їх кількох до нашої коршми, попилися і давай співати та галасувати на ціле село. Хоч уха затулюй і втікай. Але куди?

Вони й на дорозі ні переїзду, ані переходу нікому не давали. А тут уже ніч, діти спати хочуть,

плачуть, бояться, бо таки й було чого. Післав твій дід до війта, щоб казав коршму замкнути. Війт пішов, але за деякий час вернувся обкервлений, — бють! Дідо глянув, — шапку на голову, палицю у руки — побіг. Моя мама, а твоя бабка, сину, перед образом Пречистої на коліна впала, молиться, бо спиняти діда або не пускати навіть не прибуй. І не смій! Ніхто його не спинить, що загадав, те й зробить. Такий уже був. Молиться бабуня, а ми й собі хлипаємо і просимо Бога, щоб змилосердився над нами.

І упросили. Дідо вернувся щасливо, живий і здоровий.

— А москалі?

— Порозбігалися на всі сторони, що їх більше ніхто й не побачив. Кілька ночей челядь підпирала двері, два пси подвіря пильнували, а Циган спав у хаті, гадали, чи не нападуть на нас ті москалиська, але ні. Мабуть тішилися, що живими з тієї коршми з Крегульця вийшли.

Хлопець зідхнув...

— Добре бути таким сильним і відважним, мамо.

Мати з жалем подивилася на полиняле обличчя і на дряхленьке тіло дитини. — Авже-ж добре синку, — відповіла.

— Мамо розкажуй ще про діда.

— Раз зимою, їхали ми з Бережан, саньми. Ніч була темна, метелиця. Але коні добрі, Федь старий фірман, нема страху. Притулилася я до

діда, так мені добре, безпечно, -- дрімаю. Аж нараз чую крик. Протираю очі, дивлюся, де я? Ага — великий літятинський ліс. Обабіч саней осніжені дерева, як мури, а за тими мурами, далеко, розпучливі крики: „Хто в Бога вірує, ратуйте!“ „Стій!“ — гукнув дідो на Федя і залубні зупинилися серед дороги. Дідо скоро скинув великий кожух із себе, і тільки в легкій козушці, з палицею в руках, побіг туди, звідкіля ті розпучливі крики лунали. Я припинилася, знітилася в залубнях, душі в собі не чую. Тільки серце мені в грудях товчеться. Бо подумай собі: ліс, заверюха, а мені років може яких дванацять, якже не боятися? Вовки, розбійники, всячина до голови приходить. Та не так мені тих вовків страшно, як за тата боюся. Пішла б я, побігла за ним, але не смію, бо знаю, що тато того не любить, а чого тато не любить, того робити не вільно. Затулила очі, сиджу. Аж чую, ще гірший крик: „Ой, ой, ой, ради Бога, пустіть! Вже більше не буду, пустіть!“ І тихо. Тільки ліс шумить і вітер свище та вие.

...Наслухую, чи не почую, як тато вертається з ліса, але куди! Ані слиху, ні диху. „Боже, нехай діється воля Твоя свята!“ кажу до себе, і на Бога здаюся, бо ніякої іншої ради не бачу. Аж за якої може пів години, як не більше, дивлюся, а тато вже коло залубень. Накинули кожух на себе, сіли, — Федю гони!

І коні полетіли, як птахи...

— І що? І що? — допитувався хлопець, зазираючи в мамині, розміряні споминами очі.

— А щож би? Приїхали ми щасливо до дому і аж тоді розповіли тато, що то за пригода була з тими криками. Богач один із Телячого, чи Кального, вже й не пригадую собі добре з котрого села, вертався з хорою жінкою і з наймитком від лікаря. В лісі напали на них конокради. Вони вже здавна мали око на гарні, богацькі коні, а тепер собі гадали, що вони вже їх. Та не так склалося, як гадалося. Господар не старий ще і здоровенний хлоп, а його наймит також не дитина, всіми силами боронилися й відбивались від напасників, поки на їх крик не надбіг твій дід. Він не лиш вирятував нападених від смерти, але й напасникам дав таку научку, що їм мабуть раз на все відхотілося нападати на людей по дорогах. З тої пори не чули вже люди про розбої в літятинських лісі.

— Мамо! — схопився нараз хлопець, — а чому я не такий моцний, як дід?

Мати сумно покивала головою:

— Бо ти ще малий, дитино. Може Бог дасть, що як виростеш, то також будеш сильний та відважний.

— — — — —

Не сповнилася мамина надія.

ЩЕ ПРО ДІДА

— Але, хоч який був твій дідो добрий і мудрий, а лихі люди таки раз його дуже тяжко скривдили й ошукали, — почала оповідати мама. — Було це якось незадовго після смерти твоєї бабуні.

— Моя бабуня живе, — перебив хлопець. — Вона мені шість пар панчіх на дрютах зробила.

— Так, живе, але це татова мати, а моя молододою померла.

Хлопець задумався. А по хвилині:

— А чи була подібна до тебе?

— Ні, я не подібна до моєї покійної мами. Вона була висока, струнка й дуже гарна.

— Ти найгарніша за всіх.

— Для тебе. Але мати моя була таки дуже гарна. Це сестра дядька Григора.

— Розлуцького? Того, що був зимою в нас?

— Того самого.

— Що приїздив зі Львова і мав таку велику стрільбу й такого мудрого пса?

— Так. Дядько Григор дуже любить лови.

— А твоя мама також любила лови?

— Ні. Куди там! Вона любила нас і була така добра, як свята. Ось бачиш? — (і мати показала

рукою на образ), — маляр Юрко Райзнер змалював її, як святу. Мама гнівалася за те на нього й хотіла спалити образ, так дідो не дав... Але ти мені все перебиваєш і я забула, що хотіла сказати. Ага, правда, хотіла я тобі розповісти, якто лихі люди скривдили раз тяжко й ошукали твого доброго діда. Було це так. Якось незабаром після маминої смерті, дідो поїхав до Васильковець, чи до Гусятина, до знайомих, і засидівся там довше, ніж звичайно. Я лишилася з моїми молодшими сестрами, а з твоїми тітками. В хаті була тільки стара кухарка і то хора, бо дівок я пустила в село на весілля. А на подвір'ї лишився лиш глухий пастух, бо парубки поїхали з кіньми на ніч у Ріг. Але пастух, як заснув, то можна було з гармат стріляти, не збудився. Сиджу я сама (діти сплять) і читаю якусь книжку та все надслухую, чи не заскрипить брама... Заскрипіла... туркіт якийсь... гамір, гавкають пси, — приїхали! За хвилину увійде дідो і вже тоді буде в хаті безпечно... Але чому він так довго не приходить? Може то не він, а якісь злодії, або й розбійники віхали на подвір'я... як я собі це погадала, то такий мене страх ухопив, що й сказати тобі того не вмію. Буцім-то мене хтось до крісла привязав. Рушитися з місця не можу. А тут знаю, що в stodолі та в шпихлірі стоїть може яких сто кірців пшениці, як не більше, в мішках, бо на другий день мали приїхати купці й забрати ту пшеницю до Струсова, до млина. Як замість купців заберуть її злодії, то що тоді дідо зробить? Чим заплатить за станцію хлопців у Чер-

нівцях і звідки візьме гроші на банкову рату? Ні, ні! До того допустити не можна...! Зриваюся й біжу на подвір'я. А там кілька возів і якісь чужі люди виносять мішки, вантажать. А пси так гавкають, так рвуться з ланців, що аж землю деруть під собою. „Люди! — кличу — що ви робите! Лишіть! Це-ж не ваше збіже! Як таке можна робити! Це розбій!” А вони тихо, буцім не до них і мова. „Я спущу псів і розбуджу челядь!” — погрожую, хоч знаю, що челяди нема, а до псів ніхто, крім фірмана Федя не приступить. „Будеш ти тихо! — стукнув котрийсь на мене, — як тебе раз по голові калатну, то перестанеш пищати, ти зелена жабо!” — і погрозив кулаком, як довбнею.

Я перестрашилася й побігла назад у хату.

Ціла надія на кухарку. Збуджу її, може щось порадить. „Вставайте — кажу — злодії збіже забирають. Не даймо!” А вона мовчить. Термошу її, не ворухнеться. Хапаю за руку — зимна, як лід... умерла.

Обімліла я. Ледви доволіклася до якогось ліжка, впала, лежу, нічого не памятаю, не знаю, не думаю.

Так мене й застав твій дідо.

Счинився в хаті гамір. Прибігли сусіди, збудили дяка й війта. Два нещастя нараз: кухарка вмерла і пшеницю злодії забрали. Післали людей здоганяти. Та куди! Границя недалеко.

А ранком при сніданню, розказував твій дідо: „Іду я — каже — дивлюся: кілька возів, навантажених мішками. Минаємося. Погоничі кланяють-

ся, здоровлять мене „Слава Ісусу Христу”, — кажуть, — „Слава на віки”, — відповідаю їм. „З набором добрі люди?” — питаюся. „Та з набором, отче духовний” — відповідають. „Най вам Бог помагає”, — говорю. „Спасибі! Дай Боже і вам”... І поїхали. А з ними поїхала й моя пшениця. Та добре, що на хату не напали й не перестрашили дітей”.

І дідо перехрестився.

— Майно — казав — річ набута. Щоб совість чиста.

Він ніколи не сердився, ані не попадав у розпуку, як мав яку, хоч би й не знати яку велику втрату. Так було й тепер. Ще й мене потішав. „Не журися, дитино. Земля добра й родюча. Дасть Бог на другий рік ще більше нам пшениці вродить. Якось воно буде. А кухарку нашу поховаємо гідно, бо добра була.”

САЛЯ

Перед підвечірком хлопцеві звичайно ставало трохи лекше, проходила гарячка, минали дріжаки, хотілося кудись іти, щось бачити, розмовляти.

Не було з ким. Батько був у stodolі, при змо-лоцках, мати відпочиває, а Яницька готує у кухні підвечірок.

Всі думали, що малий спить, а він вже давно встав. Тихо, як кіт, щоб не збудити маму, закрився до великого покою.

Який-же він великий! Чогось то більший, ніж був раніше, перед недугою. Стіни якби порозступалися, вікна повидовжувалися, стеля піднялася вгору. Аж страшно.

Хлопець притулився до одвірка й розглядався по кімнаті.

Ось велика темнозеленою, майже чорною шкірою побита канапа. Стоїть, як кит, що проковтнув Йону. Мама казала, що то ще від прадіда, з його старого двора. Від прадіда, отже з таких часів, про які хлопець не здавав собі справи. Дуже давно. Перед канапою довгий ясеновий стіл з ногами на подоби арф (без струн). Ті арфи в долині

получені валком. Валок, щоб можна на ньому ноги сперти, але пощо ті арфи?

Стіл має величезну шуфляду, а в ній усякі папери й листи. А може там щось цікавого є? Висунув би й подивився, та не дасть ради. Навіть не має сили відчинити тої шуфляди, тільки батько часом заглядає туди: прочитує поживклі листи й дуже думає щось над ними.

Під столом килим. Бабка ткала. Мама нарікає, що гості не вважають, приходять з ногами заболоченими, або заковчують килим та згинають його і він псується. А цеж пам'ятка!

Кругом стола кілька крісел, також ясенових, з вигнутими плечами. Деякі, як приїде тета Агрипина („Цьоця Грипця”) і сяде, або як отець Филип впаде на котре цілою вагою свого тіла — то скриплять так жалісно.

Під другою довшою стіною, між двома вікнами друга канапка, крита амарантовим адамашком. Плечі з трьома овалями, подібними до велитенських полумисків, поруччя вигнуті, легкі. І ціла вона якась така легка, привітна, весела. На неї рішуче з ногами лізти не вільно, бо це „Люї-Філіп”. Що таке Люї-Філіп хлопець не знає, але й без того не лізе, бо канапка гарна. (Він каже „це — жінка, а та друга шкіряна — чоловік”).

У третій стіні двері, а між дверми й печею стара ясенова секретарка. Вона крива на одну ногу і має пооббивані боки. Але саме тому є в ній щось загадкове й несамолюбне, тим більше, що крім тата й мами ніхто не вміє дібратися до неї. Туди хо-

вають гроші та інші „секрети”, тимто вона секретарка.

Між печею і дверми до спальні високий фотель. Єдиний, без пари. Хлопець ніколи на нього не сідає, боїться. Раз сів, і фотель так високо ним підкинув, що хлопець мало не впав. Фотель сердитий. Може тому, що сам і йому нудно, а може злий, що колись у кращій салі стояв і більші пани на ньому сідали. Хто його знає?

Та ще під вікном стоять східці з квітками. Мама їх плекає, підливає і пересаджує, а біла кітка, Мурка, зимою лазить між вазонки, і пасеться. Мама казали, що вона так лікується. Щаслива Мурка, не потрібує пити хініни.

Над амарантовою канапкою висить велике дзеркало в широких золочених рямах. Угорі різблений виноград і дві здоровезні грушки. Хлопець того дзеркала не любить. Мурка також. Як нести її до нього, то вона щурить вуха й плює. А хлопець тому не любить дзеркала, бо бачить у ньому свої ноги, як шпички й голову, як гарбуз.

Він раз зачув, як тета Йоася казала шепотом до мами: „А може він, Домцуню, воду в голові має?” Мама лише гірко скривилася й раменами здвинула. А хлопцеві з тої пори, як біжить, то все здається, що йому в голові щось хлюпоче. Ранком, як тільки збудиться, то зараз дивиться на подушку, чи не вилилася вода через ухо. От, біда з головою!

Та ще боявся, щоб йому хтось у тому дзеркалі не привидівся, бо кажуть, що хто тільки туди

глянув, того образ і залишився на шклі на все. І часом, як щось має злого статися, то в дзеркалі покажеться хтось і остерігає. Хлопець боїться того невідомого „Хтося”.

На тій стіні, що під нею стоїть весела канапка, висять два образи за шклом. На одній прегарна палата, з білими стінами, як мереживо. Зпоза палати випливає місяць, а небо синє, як оксамит на маминій сукні. Під палатою пан у коротких штанцях, з широким капелюхом і з шаблею вузькою, як рожен у кухні, що на ньому курята печуть.

До того пана притулилася гарна, молода паня, а до пані тулиться високий, білий хорт. Хлопець хотів би мати такого хорта, тонкого, як дошка і з таким пушистим хвостом, як у лиса. Тато казали, що цей образ то Венеція з палатою дожив у місячну, маєву ніч.

На другім образі видно якусь велитенську церкву з високими вежами, без хрестів, на переді вода, на воді човен, а з того човна двох чорних людей кидає дівчину стрімголов у воду. Дівчина борониться руками й ногами, не дається, хоче жити. Образ цілий облитий жовто-червоним світлом, ніби сонце сходить, а ніби заходить. Хлопець питався, що воно таке і йому сказали, що це Царгород зі святою Софією, а тая вода, то Босфор, а з човна на приказ султана кидають у Босфор невірну одаліску.

Хлопцеві жаль було одаліски, а султана він ненавидів і як на подвіря привели нового недобро-

го пса, то він радив, щоб його кликати „Султан”. Так і кликали.

Над секретаркою висів портрет діда, той самий, що під ним плакав зимою Швугер. Дідо на портреті був молодий. Мав великі сині очі, синьо-білий обойчик і дуже чорну реверенду. Гарний був. Але й Швугер, кажуть, був тоді, як малював діда, в силі віку, а тепер він постарівся, малює з окулярами на носі і рука йому тремтить, хоч він її спирає на довгій, виструганій кийку з кулькою, обвинутою шкіркою з рукавички, що її подарувала йому мама.

А на тій стіні, де стоїть шкіряна канапа (на ній стелять гостеві, як який ночує), на тій стіні висять фотографії славних людей у бронзових рамках з віночками. Їх дуже багато. На них тато навчив малого числити, від один до трицять два. Дальше хлопець не вміє, бо нема більше фотографій (треба, щоб тато купив). Як вони обидва не мають, що робити, то хлопець питається: „Хто це?” і „хто то?” — а тато йому каже, що це Шекспір, а то Данте, а це Гете і розказує, чому вони славні.

Хлопець любить слухати, бо тато вміє гарно розказувати, як вони жили і що робили ці великі люди. Хлопцеві здається, що якби тато мав таку маленьку борідку в клин і невеличкі вуса, то був би подібний до Шекспіра. Каже це татові і тато сміється, бо борода й вуси не роблять ще Шекспіра. Шекспір, то це ті дві великі книжки, що їх тато так вичитав, як молитовник. І хлопець також ті

книжки залюбки перелистовує. Там так багато рисунків. А найсмішніші ті з безугарним череванем, з лисиною і в чоботях мало що не до самого пояса. Батько каже, що це Фальстаф і на сам звук того імені усміхається. Він дуже любить Шекспіра і як приїде отець Емануїл з Васильковець, то тільки й чути: Шекспір, Шекспір, Шекспір. А з дядьком Миколою Темницьким із Хлопівки, то вони знов про Шіллера балакають, але не так багато, бо отець Емануїл поважний, мало що не грізний, а дядько Микола дуже веселий і живий. Він любить, як мама візьме гітару, настроїть її і співає: „Не щебечи, соловейку”, „Скажи мені правду, мій милий козаче”, або „Гриця”. Тоді всі сидять дуже тихо, бо мамин голос такий тоненький, як павутинка і вони бояться, щоб він не прірвався. Дядько Микола зідхає, а його жінка, „добряча Касуня”, підопреться рукою і плаче. Так плаче, що аж жаль дивитися на неї.

Малий любить, як вони приїдуть, бо як добряча Касуня виплачеться, то дядько Микола знову стане жартувати і тоді всі щиро сміються. Малий часто-густо не знає з чого вони сміються, але йому весело, як бачить, що всі веселі. Тоді забуває про свою велику голову і про гірку хініну і про зачинений покій, куди йому не вільно входити — про все.

У великім покою двоє дверей: одні в сіни, а другі до спальні. Ті, що до спальні, скриплять. Так прикро скриплять, що аж мороз іде по спині. То знов начеб-то плачуть і заводять, що не знаєш, що з собою робити. Бо то не тільки прикро, але

й недобре, як так двері скриплять. Яницька радить, щоб дяк Ілля помастив їх свяченою оливою, але дяк Ілля тільки раменами здвигає: „От забобони! Не до дверей — свячена олива”.

У великім покою підлога в квадрати. Її натирають воском і фротерують. Така ховзька, як скло. Впасти можна. Тут колись, ще за діда, танцювали. Тепер нема як. Мама розказувала, що за повстання знайомі повстанці перейшли раз вночі границю і благали діда, щоб їх переховав. І дідо переховував. А як увійшло до села військо і стало тим повстанцям небезпечно, то дідо запросив до себе офіцерів на забаву. Офіцери гуляли в салі, а повстанці за той час утікли з села аж в озерянські ліси. Всіляко бувало.

У тій салі хрестили „малого”. А по хресті дідо казав принести з пивниці вина. Поналивали в келишки, щоб випити за здоровля найстаршого внука. Потягнули — й ахнули. Квас, аж за язик щіпає!... А то піддячий замість вина приніс із пивниці і поналивав оцту. Добре, що не випили душком, — але душком вина не петься.

Як „малий” занедужав раз і другий, то мама казала, що недурно за його здоровля оцет пили...

Стоїть хлопець, дивиться, аж його ноги зболіли. Сів би собі. Але де? Чорної канапи не любить, до веселої далеко, на крісло не хоче, бо ануж заскрипить, лишається фотель. Підходить до нього і стає. „Скинеш мене, чи ні?”... Фотель мовчить. Придавлює його рукою. „Скинеш?” — а рука вгору, лише фіть!... „Дурний!”

І хлопець вертається до портрету діда. Любить дивитися на нього. Дідо нагадує Лессінга, лиш не має такого волосся у стовп. Дивиться хлопець, а за селом, за лісом заходить сонце. Крізь вікно відблиски падають. Золоті зайчики бігають по стінах. Ось один підбігає до діда. Вже на ряхах, на рясі, на обойчику, на лиці. Дідо ожив. Всміхається і дивиться на внука. Таки дивиться на правду!....

І хлопець з криком вбігає до спальні:

— Мамо! Дідо дивився на мене і сміявся!

— Мав з кого, — відповідає мама і собі сміється.

ПІСНЯ ПТАШКІВ НА ВОЛІ

Раз під вечір, як парубки вернулися з поля, Яницька шепнула до малого, але так, щоб тато й мама не чули:

— Там щось Василь має для тебе.

— Де він?

— У кухні.

І малий побіг до кухні. Василь сидів на лавці, а коло нього стояла клітка, невеличка, з пови-
гинаними дротами, стара. А в тій клітці товклися
два пташки. Щойно зловлені; боялися, тому й не-
спокійні.

— Це я для тебе зловив, — сказав Василь,
і підніс клітку вгору. — На, маєш! Бери! Тільки
не кинь, бо ще розібеться і щиглики полетять на-
двір.

Хлопець не вірив своїм очам. Невжеж Василь
Пачкар не жартує? Невжеж ті пташки дійсно бу-
дуть його?

Взяв клітку в обі руки, Василь відчинив йому
двері до покою і він пішов.

— Мамо! — кричав вбігаючи до їдальні; —
щиглики! О, дивися, які гарні! Живі, правдиві щиг-
глики!

Ввесь аж сьв.

Мати зірвалася з крісла:

— Не біжи, не біжи, бо ще впадеш!

— Або я що? дитина?... — і надув губи.

Але мама таки взяла від нього клітку й поставила на стіл. Вона також дуже любила пташки. Обое припали до них.

— Які гарні! Жовті, як канарки, а підбородки мають червоні. Це пара: він і вона. Він трошки більший від неї і неспокійніший. Освоїться. Але ти мушиш їх пильнувати, бо згинуть, — приговорювала мати.

— Молока їм не дам. А булку, мочену в каві, вони їдять?

— Не знаю, спробуємо.

— То най їм Яницька запарить каву.

— Зараз таки, — підхопила Яницька. — Може ще й шницлики зробити?

Хлопець видивився на неї.

— Не маєш чого так дивитися. Сімя дістануть і ще якогось зерна, а як будеш для них забавати Бог вість чого, то здохнуть і вже!

Хлопець скривився. Як так можна про таких гарних пташків казати! Здохнуть... Яницька мабуть тому так нечемно говорить, що це Василь ті щигли приніс, а вона Василя не любить.

І хлопець був лихий на Яницьку, може перший раз від коли її знав.

Але гнів його не міг тривати довго. Щиглик цвірінькнув і хлопець підскочив:

— Співає! — тішився, — співає! Їм треба дати їсти й пити, бо до рана далеко.

На тім і стало.

Насипали якогось зерна, всунули до клітки малу філіжанку від чорної кави з водою і поставили клітку на комоді, щоб світло пташкам в очі не било.

— Завтра — казав хлопець — знайдемо для них краще місце, бо тут недалеко годинник. Чикає і бє, не дасть їм спати. Правда?

Мати притакнула, а тато мовчав, якби тих пташків ніколи й не було. Читав собі свого Шекспіра, як звичайно ввечір.

— Тато не любить пташків? — питався хлопець.

— Люблю, але надворі, — відповів батько коротко й далше читав.

А хлопець навіть не повечеряв спокійно, все заглядав, чи є ще зерно і чи не треба до тої філіжанки без уха долити трохи води.

Довго не міг заснути. Надслухував, чи щиглик не співає.

А вранці, як тільки збудився, вискочив з ліжка, всунув ноги у свої капчики й побіг до клітки. Пташки вже не товклися, так як учора, і як тільки його побачили, стали знов неспокійно перескакувати з одного щаблика на другий.

— Бояться мене. Невже-ж я такий страшний?

І йому на гадку прийшла його велика голова.

Зідхаючи вернувся назад до свого ліжка, бо почув у другім покою шелест. Боявся, чи не встає тато. Якби тато побачив, що він у біллі вискакує з ліжка до пташків, — було б тоді! Ще казав би

їх викинути разом із кліткою, бо видно, що тато пташків не любить. І як можна любити книжку, а не любити пташків? Ніяк того не міг зрозуміти. Книжка— річ мертва, а пташки живі. І такі гарні. Як розмальовані. А які верткі! Як тими маленькими очками зиркають цікаво. Краса! А в книжці що? Хіба в ній образки цікаві; той грубий пан, як барилка, в чоботах по самі пахи, що його жінки в широких спідницях добувають з великої скрині, мало-що не такої, як та, де мама тримає полотна. Цікаві образки, то смішні, то страшні, але батько не так до них приглядається, як до того дрібненького письма, що ним задрукована книжка.

Хлопець не раз просив батька, щоб і його навчив читати, але батько відповідав: „Ще час”.

А йому було спішно. Вечорі такі довгі, нудиться, не має що робити. А так, читав би книжку й може сміявся б так, як сміється батько, читаючи Шекспіра.

От, добре, що Василь щиглики приніс. Буде робота. Ще й яка. Бо то й їсти треба їм дати і напоїти і в клітці лад зробити, щоб було чисто, як у покоях під неділю.

І хлопець пильнував своїх пташків. А вони таки ніяк не хотіли співати. Недобрі щиглиська! Задре голівку догори, приплющить одно очко, гадаєш: „Ось-ось і зачне”, а він чичиркне тільки і — кінець. Що за біда! Може клітка для них за мала і не мають куди голосу пустити, може їм зерно не смакує, а може б так до води досипати цукру?

Питався мами і стало на тім, що треба про

нову клітку підбати, а ту най Василь віддасть, у кого позичив. А може б так Василь зробив нову, велику клітку? Він має гострий ніж з кресалом і спущалом, а таким ножом можна витесати, що хочеш. Але мама сказала, що Василь має погарагані руки, бо він колишній пачкар і що краще на дротаря заждати. Цей таку клітку з дроту змайструє, що тільки стій і дивися.

І хлопець чекав, надслухуючи пильно, чи не кличе хто: „Горшки дроту-у-вать!”

Пригадав собі пісню, що її дядько Місько співав: „А я бідний горшкодрай, від хати до хати, ходжу, кличу на увесь край: горшки дротувати!” І співав цю пісню, як ніхто не чув, бо при людях не зважувався співати. Не мав такого голосу, як мама, або Яницька. Куди!

Аж одної днини прийшов горшкодрай, мама вийшла до нього, побалакала і за який там тиждень клітка була готова. Ціла з дроту та ще й з причіпкою на гніздо. Не клітка, а — радість одна.

До тої нової клітки перепроводилися пташки з цілим своїм маєтком, з тарільчиком на зерно і з безухом філіжаночкою на воду. Тільки трошки свого піря залишили.

Але співати таки не хотіли. Погані, невдячні щиглиська!

Хлопець їх і просив і погрожував, — не хотіли.

Аж одного дня, як був тільки з татом у покою, спитався:

— Тату, а чому ті щигли не співають?

Тато надумувався хвилину. А тоді:

— Бо вони в неволі, сину.

— В неволі?

— Кажу тобі: в неволі. І тому не хочуть спі-
вати.

— Так, як козаки у каторзі турецькій?

— Таксамо.

— А козаки таки співали: „Ой нема ні вітру,
ні хвилі із нашої України”.

— Бо це були козаки, а щиглики лише пташ-
ки. Але неволя одна. Не пускаєш їх з хати і вони
тобі за кару не співають. Що з того, що мають зер-
но і воду, коли не мають волі.

— А от мені також не вільно вибігати, куди
я хочу.

— Але ти чоловік і розумієш, що це для твого
здоров'я. Боїмося, щоб ти не занедужав ще гірше
і тому тебе не випускаємо надвір. Розумієш?

Хлопець мовчав. Йому жаль було пташків
у неволі, але й жаль було пускати їх на волю. Поле-
тять і буде по них. Лишиться пуста клітка.

Кілька днів ходив і потішався гадкою, що
щигли погодяться зі своєю долею, зрозуміють, як
він їх любить і як дбає про них, зрозуміють і ста-
нуть співати.

Та пташки не співали. Навіть не скакали ве-
село, лише сиділи насторожені, як сови.

Тоді рішився. Мама поїхала до Копичинець
на ярмарок, він прийшов до тата й каже:

— Хіба пустім ті пташки на волю.

Батько допитливо подивився на нього й погладив його по голові:

— А не будеш плакати за ними?

Хлопець спустив очі в долину:

— Як буду, то не вголос.

— Я й тихого плачу не хочу, бо він ще гірший, ніж голосний. Дай руку, що не будеш плакати?

— Даю... Але, чи я їх вже ніколи не побачу? Батько раменами здвигнув:

— Або я знаю. Може й побачиш. Може вони прилетять на брескви перед вікнами в великім покою.

— А як я буду знати, що це вони, ті самі мої пташки?

Почепимо їм червону волічку до ніжок. Потім і пізнаєш.

Так і зробили. А тоді батько відчинив квартиру і пташки полетіли геть. Мигнули й зникли з очей. Але не з пам'яті хлопця.

Він нераз ставав перед пустою кліткою і думав, а мама казала: „Видиш, не треба було випускати пташків. Але ти сам хотів...”

Аж прийшла зима. Скорі і сильно люта.

Насамперед сніг ліпив і ліпив, а тоді потиснули морози. Та такі то сердиті, що дяк Ілля, ані Василь Пачкар таких не памятали.

Хлопець зі слізки в очах дивився на замуrowані вікна.

— Не знати, чи живі ще мої щигли? — питався. І що вони тепер їдять, коли все під снігом?

— Не журися — потішав його батько — скажу Василеві повбивати застругані колики в землю перед вікнами і на ті колики повтикати немолочені снопи. Пташки будуть прилітати і їсти. Твої щигли також.

За кілька днів мороз трохи пустив, сонце розігріло заморозь на вікнах, хлопець стояв біля Яницької і дивився у вікно. На снопах було безліч птахів, малих і великих. Молотили зерно, як змолочки. А було що, бо подільські снопи великі а пшениця того року кірцювала.

Нараз хлопець скрикнув:

— Тату, мамо, є мої пташки, є!

Тато й мама прибігли з другого покою. Між пташнею, що як рій обсіла найближчий сніп, були два щиглики з останками червоної волічки на ніжках.

— Вони співають. Чуєте як співають? О, о!

Але тільки вітер за вікнами шумів. Ніхто ніякого співу не чув.

Тільки хлопцеві причувалася пісня пташків на волі.

ГОСТІ

Хлопець дуже любив, як приїжджали гості. Особливо восени або взимі, бо тоді вечорі довгі-предовгі. Нема що з ними робити, а скоро йти спати він не любив. Тільки маленькі діти засипляють разом із курми.

Найчастіше приїздив отець Филип з тетою Йоасею, бо з Коцюбинець до Крегульця було найближче, — лише рукою подати.

Отець Филип — високий і заживний, ходив скорим, але дрібненьким кроком, жмутив очі і часто-густо вживав слова »вшак«. „Вшак я тобі казав вимити бричку, а ти поїхав такою, як безрога, що викачалася в баюрі. А ти вшак ґалгане якийсь!“ — гримав на свого парубка, погрожуючи йому люлькою на довгім, а тонкім цибушку, з якою майже ніколи не розставався.

Хлопець не знав, що значить слово »вшак«, а мати пояснювала йому, що це так собі. — Старим людям вільно таких слів уживати, а таким хлопцям, як ти, не треба. Ані „вшак“, ані „пане дзею“, ані „гані, гані“. Треба чистою мовою балакати.

— А реєнт каже „днесь“ і „неделя“.

— Бо реєнт править у церкві і церковні книжки читає, тому то він і вживає таких старих слів.

— А Василь говорить „дзись” і „дзін добри”.

— Бо він по дворах служив і привик до таких польських слів.

— А Яницька каже „пшесцірадло” і „завіньонто”.

— Це також чужі слова, але загалом Яницька балакає гарною, нашою мовою. Вона зпід Кам'янця, з того боку.

— А на тім боці такі люди, як у нас?

— Такі самінькі. По Яницькій бачиш. Всі ми — українці. І якби ти місяць ішов, все на схід та на схід, то скрізь буде наш нарід, що здавен-давна на нашій землі живе, а чужі лише поприходили до міст та до дворів.

— А тітка Йоася чужа?

Мати здивовано глянула на хлопця.

— Щось також тобі до голови прийшло! Тітка Йоася наша, така, як я.

— А чого-ж вона з тобою часом чужою мовою балакає?

— По старій звичці, дитино. Колись ми за-недбали були нашу рідну мову, балакали чужими і деколи пригадується ще цей поганий звичай.

— А чого отець Филип часом до тата по жидівськи балакає?

— Це не по жидівськи, а по німецьки. Вони вчилися ще в німецьких школах і привикли до німецької мови... Але стрівай! Чуєш? Хтось приїхав. Саме приїхали отець Филип і тітка Йоася.

Тітка Йоася, донька отця Филипа, в літах моєї мами, але ще невіддана, провадила отцю Филипові хату, бо він був удовець. Дрібна, огрядненька, з косою у вінок і з гривкою, пристриженою рівно, що спадала мало що не до самих бровів. Одним оком кліпала трохи, якби підморгувала. Воно в неї було дещо інше, але тета небагато собі з того робила. Весела і вертка, балакала голосно й багато, лівою рукою пригладжувала спідницю, правою бавилася золотим ланцюшком, що звисав з шиї на груди.

Не входила, а вбігала в хату. Татові подавала руку, з мамою цілувалася палко, а тоді підносила хлопця й казала: „От мені козак! Навіть за гілетку пшениці не важить. Ой, раку ти якийсь!”

— А тета цілий корець важить, — відтинався хлопець, обіймаючи гостю за шию, бо дуже тету Йоасю любив. Його рідні тета були в Бережанах, далеко, так він до неї, як до рідної привик.

— Ну, пусти вже, пусти, а то задусиш тету, — казала, пускаючи хлопця на землю.

Скидала шкіряну торбочку на ремінці, без якої навіть у найближче сусідство не пускалася, тато помагав їй зняти плащ, а отець Филип звертався до тата:

— Вшак я тобі казав, Сильвуню, що буде зимна осінь. Правда? І зими не сподійся теплої. Горгінії глибоко в землі сиділи, а це для мене найкращий знак. Я тобі нове „Слово” привіз, починаємо.

— Добре, дзядзю. Дякую вам, але перше випемо каву.

Отець Филип не був нам ані дядьком, ні тим більше дідом, але він був товаришем мого діда, а що вже давно мав внуків, так його і кликали „дзядзьом”. Він це любив.

Пили каву зі свіжою булкою, що була, як з цукорні. Всі дуже любили каву, а отець Филип, мабуть найбільше з усіх. Кажуть, що раз вийшла з того смішна пригода. В Улашківцях, в цирку на ярмарку, показували такого мудрого коника, що вмів до десяти числити і вгадував, хто що любить. Обводили його довкола арени й питалися, хто любить мясо, хто мід, хто багато курить і він ставав перед таким гостем і тупав ногою. А як спиталися, хто любить каву, то він ішов, ішов, аж нараз зупинився перед отцем Филипом і тричі тупнув ногою. Знайомі тішились і плескали в долоні і ще тепер, коли дивляться, як отець Филип пє каву, то пригадують собі того вченого коника й підсміхуються. Хлопець підсміхнувся також. Тета догадалася чого й погрозила йому пальцем.

— Дам я тобі, ти раку малий — і кинула на нього кулькою з булки. (Хоч це гріх, але теті вільно, тільки треба вважати, щоб до кави кулька не впала, бо це вже таки дуже не гарно).

За кавою розмовляли.

— Чули ви, що Ева Ставинська померла? — спитала тета Йоася. Тато й мама аж підскочили:

— Коли?

— Вже зо три тижні тому.

Мама перехрестилася побожно:

— Най з Богом спочиває. Така молоденька і гарна. Щож їй було?

— Розрив серця. Любилася в економі свого батька. Батько довідався. Авантюра. Економа з місця відправив, дівчина тужила, нараз розрив серця і пішла. Така трагедія. Подумайте — одиначка! Два села.

Хлопець слухав уважно. Він бачив раз панну Еву. Білява, синьоока, струнка, мов конопелька. Як балакала, то гейби співала, як усміхнулася, в хаті ставало ясніше. Немов із образу зійшла... І серце їй розірвалося... Не знав, що воно таке. Уявляв собі, що серце так і розірвалося надвое, — з любови. Жаль йому стало панни Еви. Так дивно жаль, що зіскочив з крісла і пішов до вікна. Не хотів розплакатися при людях.

За вікном вечоріло. Ставок мерехтів золотом і пурпурою. Два лебеді плили від греблі до парку. Ледви сунулися. Хлопець задивився на воду й на лебедів і чомусь-то здавалося йому, що панна Ева посувається за ними, також біла, тільки в долонях несе червоне серце. Розділене надвое.

— А ти чого при вікні стоїш? — відозвалася до нього тета Йоася. — Від вікна зимно йде. Ще перестудишся. Ходи до мене!

І хлопець пішов. Гладила його темне, в кружок обстрижене волосся і бавила його оповіданням, як то гарно буде навесну. Він видужає, набере сил, буде бавитися в саді і в городі, а в неді-

лю приїде з татом і з мамою до Коцюбинець. Дістане люкрованого сухарця і цілу тарілку конфітур.

— І шклянку молока, — доповів гірко всміхаючись.

— Молока ні, бо я знаю, що ти молока не любиш. Я тобі зроблю оршади.

— Я варшави не хочу.

Тета розсміялася вголос.

— Чого смієшся з мене?

— Як не сміятися, коли ти щось такого смішного скажеш?...

Хлопець думав над якимсь поважним питанням, щоб не сміялися з нього.

— Тето — шептав. — А чи мені також розірветься серце, як я так дуже буду любити маму й тебе?

Тета раменами здвигнула:

— Ні, знаєте, панство, цей хлопець, то правдиве анфан террібль. Ніколи чоловік не знає, що при нім можна сказати, а чого ні. А це тому, бо він все між старшими. Йому треба б з дітьми бавитися.

— Аякже. Бавився з професоровим Мірком і ще до нині має на лівій руці незгоєну рану від тої нещасливої забави в почту. Такий вже вдався. Не дурно на хрестинах оцет за його здоровля пили.

— Досить вже того, досить! — перебив тато. Він не вірив у ніякі ворожби й забобони. Не хотів навіть дивитися, як пасіянса клали. А тета Йоася любила деколи й кабалу викладати.

— Вшак на нас чекає „Слово”, — звернувся до тата отець Филип і вони пішли до великого покою.

Тета Йоася сіпнула маму за рукав:

— А ми до роботи! Нині п'ятниця, добрий день на кабалу.

Подріботили до спальні, посідали на маминім ліжку й тета витягнула карти зі своєї подорожньої торбинки.

Малий глянув на них: — Тето!

— Що?

— А тих карт не можна випрати? Вони такі брудні.

Тета приложила палець до уст: „Тсс!” А до мами:

— Якби твій чоловік надійшов, то ми карти під подушку і спокій. Правда?

Мама всміхнулася. Тета вимішала карти, дала мамі переложити, а тоді укладала їх одну поруч другої.

— Якийсь лист і то з грішми, певно від твого тата з Бережан. А тут трефова дама-інтригантка, знаєш кого маю на думці?

— Знаю — притакнула мама.

— Так стережись, бо стереженого Бог стереже. Хоч вона тобі нічого не зробить, бо ви живете, що краще й не треба, але ти маєш сестри і вона під ними ямку гребе, тая трефова дама.

Хлопець слухав, поки не знудилося, а тоді пішов до великого покою.

Застав батька й отця Филипа на розмові про ціни збіжжя й худоби.

— Гадаю, — казав отець Филип, — що з пшеницею нема чого спішитися. З весною піде ціна вгору.

— Або впаде, — доповів батько.

— Кажу тобі, піде вгору.

— А чому-ж би то?

— Бо буде війна.

Малий війни боявся. Стріляють з гармат, люди гинуть, як мухи. А до границі так близько — Гусятин! Від Гусятини прийдуть москалі, наші від Копичинець і стануть стріляти до себе, а Крегулець по самій середині... Господи!

Аж присів зі страху на самім крайчику крісла, того, що не скрипіло. Серце скакало як у клітці птах... Ану-ж розірветься і що тоді?

— Принеси нам тютюн з їдальні! — сказав до нього батько... Подріботів.

Тютюн був у пушці, точеній з алябастру, з накривкою, щоб не вітрів, бо це тютюн добрий, за 50 крейцарів велика пачка. Ніс його, тримаючи пушку в двох руках, бо була тяжкувата. Серце все ще товклося, бо гадка про війну не сходила з голови... Стріляють... погадав собі, спотикнувся і впав. Пушка на килим, а він на пушку. Верхнячок покотився по підлозі і трохи тютюну надсипалося. Не знав, чи збирати його, чи плакати. Але тато сказав:

— Добре, що пушка не впала тобі на ноги, бо було б нове каліцтво. Тютюну не збирай, бо вже темно. Принесе дівчина свічку й позбирає. Килим

нині чищений, тютюн не засмітиться, нічого страшного не сталося.

Батько говорив лагідно і добряче, без сліду гніву й неохоти. Хлопець заспокоївся. Сів знову на тім кріслі, що не скрипіло.

За хвилину дівчина принесла велику мільову свічку в срібнім ліхтарі і поставила її на стіл. Коло свічки поклала подовгасту тацку, таку як великий бішкопт, зі щипцями, щоб обтинати гніт.

— Слава Ісусу Христу! — сказала поважно. Позбирала тютюн і подалася назад.

Тато скрутив папіроску таку грубу, як палець, отець Филип набив люльку тютюном, осідлав окулярами ніс і розгорнув „Слово” таке велике, як мала сервета. Читав.

Читання не йшло гладко. Отець Филип зати́нався. Не добачував і зуби мав повищерблювані; пеньки, не зуби. Дотого й люлька спинювала його в читанню. Пакав, щоб не згасла й великим пальцем придавлював тютюн. Набиваючи її, переривав читання й дивився на батька, чи він слухає уважно.

Хлопець силкувався зрозуміти те, що читав отець Филип. Але не йшло, бо до всіх труднощів додати ще треба було й мову, якусь то іншу, дивну, не таку, якою люди говорили.

Аж отець Филип відложив „Слово”, зняв окуляри, хухнув на них і став витирати шкла червоною, кратастою хусткою до носа.

— А що? Вшак я казав! Щось нам найближча весна принесе. О, принесе, як Бог на небі, що принесе! Він за нас не забуде. Прийде, як трийцят

літ тому. Але вже не піде собі назад, як тоді, — о не дурний! Ні, не піде, а лишиться з нами, тут.

Аж відмолоднів отець Филип і повеселішав. Але батько ні. Казав, що „він” не прийде, бо що було трийцят літ тому, того нема нині. А нам „його” не треба, бо з „ним” було б ще гірше, як без „нього”. І там є наші люди і ще більше, ніж тут, і що „він” з ними робить? Яке там їм добро? Наша надія на народ і тільки на народ.

— Та на який народ? Вшак то темні хлопці! — відповів отець Филип. І вони стали перечитися. Ніколи не перечилися, тільки тоді, як читали „Слово”. І хлопець став ненавидіти ту газету, мов невеличка сервета, що заколочувала спокій і псувала вечір.

Зражений вертався назад до спальні.

— А не впадь, чуеш! — кликав за ним батько. — На почту з листом не йдеш, маєш час.

У спальні карти були вже сховані, а мама й тета Йоася розмовляли з собою, якби нічого.

Увійшла Яницька.

— Чи подавати рибу з хроном, чи робити сос?

— Як хочете. Коби лиш скоро, бо гості вже голодні.

— Щось також кажеш, — не погоджувалася тета Йоася. — Ми ледви від підвечірку встали, а тут уже і вечерея. У тебе лиш їдж та їдж. Навіть наговоритися нема коли.

Вони дійсно не могли наговоритися ніколи. Говорила, правда, тета Йоася, а мати більше слу-

хала й зідхала. Але було їм з тим добре й не нудно в ті довгі осінні й зимові вечорі, що то їх малий боявся. Заздрив мамі. Не бачив, щоб позіхала. А він часто-густо мусів затулювати уста рукою, бо то негарно зівати при людях.

До риби подавали вино, бо отець Филип казав, що „риба любить пливати”. Але „малий” вина не дістав. Йому принесли пів філіжанки чаю. Та Яницька, добра душа, не забула про нього. Все ж так, що ніхто не бачив, придобрила йому той чай вином. Випив і просив іще, бо по рибі має спрагу. Мама з острахом питалася, чи не має дріжаків? Ні, але чай розгріває. Випив ще і не счувся, коли його від стола запровадили до його ліжка. Як лежав розібраний і накритий, приложив руку до серця. Билося. Значиться, не розірвалося ще. Зідхнув, бо пригадалася Ева Ставинська — гарна, якби з образу зійшла і — заснув.

НАУКА

Як позаносили оліяндри з саду до пивниці, то це був знак, що вже пізня осінь і що незабаром настане зима.

Замерзне ставок, білий сніг присипле землю і люди будуть їздити саньми. Василь виміє залубні і знесе зі стриху джелі. Так гарно, як вони дзвонять коням на шиях. Трицят маленьких дзвіночків нараз. Ціла капеля... „В Гусятині на риночку капелія грала”, — пригадав собі хлопець сумну пісню про Бондарівну. Дівчата плачуть, як її співають. Його також навчили, — цілу. Але тільки слова памятає, а на голос не вміє попасти. Раз попаде, а раз ні, як коли. Слова лекше запам'ятує собі, ніж голос. От, і тепер хотів би заспівати, бо нікого в покою нема, пробує і — не так. Ще раз, ще раз і не виходить.

А мама в другім покою щось шие. Іде до неї.

— Заспівай мені, мамо, про Бондарівну.

— Другим разом.

— А чому не зараз?

— Бо не маю охоти.

— То співай без охоти.

— Це тільки дурний співає, коли йому скажуть, а мудрий тоді, як хоче. Запам'ятай собі.

Хлопець сідає коло мами й дивиться, яку вона тоненьку мережку виплітає.

— А я знов до того не маю ніякої охоти, — показує на шитво.

— Бо ти хлопець, а це жіноча робота.

— А хлопця яка?

— Хлопці бавляться і вчаться.

— А як я прошу тата, щоб мене вчили, то тато кажуть, що ще час. Вчи мене, мамо.

— Та як учити, коли букваря не маю?

— А з газети не можна? — і приносить „Правду”.

Показував пальцем на великі букви на самім верху і питався, що вони значать.

Мама відложила шитво на бік.

— У тебе гадок, що в заяця стежок. То співу захочуеш, то читання. То що вже маю з тобою робити? Уважай-же!

І казала йому, що перший знак то буква „п”, як Пилип, або полотно, а другий „р”, як рів, або ріка, а третій „а”, як ас, а четвертий „в”, як вода, а пятий „д”, як дім або дах, а шестий знак „а”. А разом то вийде „Правда”.

Хлопець приглядався до кожної букви зокрема і силкувався з’ясувати собі, як котра зветься. Найлекше з’ясував собі „а”, бо воно два рази приходило, а тоді „п”, бо було як два патики і поперечка.

З іншими не пішло так легко. Мішалися, хоч мама по кілька разів їх повторювала, що котра з них значить. А як кожну зокрема олівцем на па-

пері написала, тоді вже не милився. Взяв від мами олівець і рисував також. Але букви виходили незугарні. Ніби хрущі лазили по папері. То вправо хилилися, то наліво, то вгору лізли, то летіли вдолину, а рівно ніраз не хотіли стояти. Сердився, перемазував олівцем і писав наново.

— Не спішися, — казала мама. — Наука річ не легка, та ще без букваря. Ти і так собі за одну лекцію багато букв зятимив. Повтори мені їх ще раз.

І хлопець повторив майже без похибки. А тоді приніс „Шематизм”. Тішився, що пізнав на ньому „а” і просив, щоб його мама ще й інших букв навчила. Але мама не хотіла. Казала „на нині й того досить”. „Не треба”.

— Тільки ти татові не кажи, що я вчуся — просив хлопець.

— Чому?

— Аж тоді скажеш, як я вже буду читати.

— Розумію. Хочеш татові зробити несподіванку.

— Егеж.

І дійсно була це не будьяка несподіванка, коли одного разу мама відізвалася до батька.

— Знаєш, він уже букви складає.

— Що ти кажеш?

— Вже й читати береться і числа також пише, — арабські.

— А хто його навчив?

— В тім то річ, що ніхто. Оттак, питався мене, що котра буква значить, я йому казала, а нині,

дивлюся, він уже читає. Пиняво, але читає. Не віриш? Зараз переконаєшся. — і казала хлопцеві подати з батькової шафки Квітчину „Марусю”, бо вона була друкована досить виразним друком.

І хлопець приніс „Марусю”.

Та як він її ніс! Немов це була не книжка, а якась жива дівчина Маруся. Ноги під ним угиналися, спітнів увесь... Ішов на перший іспит.

І кілька тих іспитів не здавав пізніше, все йому той перший пригадувався.

Прочитав мало що не пів першої сторінки і хотів ще читати, але батько погладив його по голові і закрив книжку.

— На нині досить, бо ти вже й так втомився. А числа також вмієш писати?

— Умію, — притакнув так, як звичайно притакувала Яницька.

— Та ніби вміє — додала мама — тільки „вісім” не хоче писати по людськи, а по своєму.

— Ану напиши мені число вісім — сказав батько.

Хлопець скривився. — Чи конче?

— Авжеж, що конче, як тобі батько каже.

Хлопець послинив олівець і нарисовував два колісцята одно над другим. Скидалися вони на 8, але правдивою вісімкою не були.

— Хитрий ти як бачу — усміхнувся батько. — Все на своїм хочеш поставити, а воно так не можна. Вісімка пишеться так, — і батько з розмахом написав чудове вісім. — Напиши мені таксамо.

Хлопець скрутився:

— Може іншим разом. Ще час.

КОТРА ТЕПЕР ГОДИНА?

Недурно Яницька називала його дитиною пізньої осені.

Як бувало появляться перші пожовклі листки на деревах перед вікнами, як відцвітуть в огородці айстри, відлетять співочі птахи, а над липами довкола церкви заграють ворони, хлопець стає, мов не той, ходить з кута в кут і місця собі знайти не може. Ніщо його не бавить, ніщо не цікавить. Ні казка Яницької, ні жарти дядка Іллі, ніщо. А ще як настане вечір! Вечорі тоді такі довгі-предовгі. Що з ними почати, куди перед ними втікати?

Принесуть свічку, батько сяде при ній і читає, а хлопець ходить довкола стола, як та нетля, що довкола лямпи літає. Ходить, поки не зболять його ноги, а тоді сідає коло батька. Пригадує собі одно з тих питань, що йому не дають спокою.

— Тату, котра тепер година? — питається і показує на годинник.

— Шеста, сину — відповідає батько.

— А я вже тебе раз питався і ти мені також казав, що шеста, але тоді було ясно і світило сонце.

— Бо це було вліті, а вліті сонце пізніше заходить.

— А тепер осінь?

— Осінь хлопча. Восени дні короткі, а вечорі й ночі довгі.

— А по осені прийде зима, правда?

— Зима. А як зима скінчиться, то весна настане.

— І знов буде зелено в саді і на полі?

— Так. З весною оживає природа. Сіємо овес, ячмінь, гречку і просо, а в городі садимо капусту, моркву і цукровий горох, що ти його так любиш.

— А по весні знов буде літо, а по літі осінь, а по осені зима, і знов, і знов, і так усе і все, аж доки?

Батько пильно подивився на хлопця.

— Доки Бог дасть, дитино, — відповів спокійно. — Все воно від Бога залежить, а не від нас.

Хлопець затих. По такій відповіді не було що більше казати. Бог і — кінець!

Батько знову читав, а хлопець думав. Перед ним предовгим хороводом проходили й чергувалися чотири пори року. Бог знає, звідкіля вони взялися і Бог знає, коли скінчатись. Аж страшно. Приплющує повіки. Темно... Так буде тоді, як усе скінчиться...

Годинник чикає, будить його.

— Тату!

— Що?

— А звідки годинник знає, яка тепер година?

Батько встав; сміявся.

— Чогож смієшся, тату?

— Бо ти часом щось таке скажеш, що годі не сміятися. Як мала дитина.

— Не знаю і тому питаюся, а ти смієшся, — відповів зажурено хлопець. — Кого маю питатися, як не тата й мами? Яницька багато дечого не знає, вона не вчена, хоч буцім-то шляхтянка.

Батькові жаль стало хлопця.

— Питаєш, звідки годинник знає, яка година? Хотів би я тобі відповісти та не знаю, чи ти мене зрозумієш.

— Хочу.

— Га, як хочеш, то слухай і вважай.

Батько витягнув з кишені свій срібний годинник і поклав його на стіл перед хлопцем.

— Дивися. Отсе колесо поділене на дванацять рівних частин. На кожній частині є число. Угорі дванацять, а вдоліні шість. Посередині дві вказівки. Менша показує години, більша мінути. Година має шістьдесят мінут, о, подивися: і показав маленькі значки між годинами. — Почисли кілька їх між дванацятю і першою.

Хлопець нахилився над годинником і числив.

— Пять.

— Добре. Між одною і другою годиною є все пять таких тоненьких рисочок або дванацять разів пять, то буде шістьдесят... Пять разів десят — пятьдесят, а два рази пять — десят, то разом шістьдесят. Правда?

Хлопець думав хвилину і числив у голові. — Так, тату.

— Заки менша вказівка посунеться від одного числа до другого, то більша мусить обійти цілий круг довкола, бо кожна година має шістьдесят хвилин. Розумієш?

Не відповів зразу. Надумувався, бо не хотів сказати: ні. Усе своє знання рахунків збирав до купи, весь досвід кликав на поміч. Сував пальцем по шклі на годиннику й уявляв собі, як воно є.

— Вже знаю! — сказав і очі йому засвітилися. — Але як ті вказівки посуваються, тату?

— Це я тобі колись за дня покажу, як буде ясно. Там, усередині годинника є багато всіляких колісчат і є така пружина, що як її накрутити, то вона звільна розкручується і посуває ті колісця, а вони посувають обидві вказівки, велику скоріше, а малу повільніше. — Батько взяв маленький ключик і накрутив годинник. — От тепер тая пружина накручена і вона буде розкручуватися цілих двацять чотири години, себто один день і одну ніч, або добу, бо день і ніч, то доба. За той час мала вказівка оббіжить два рази довкола. Розумієш?

— Хочу розуміти, тату... А чому стінний годинник має дві ваги на ланцюшках?

— Бо ми його не накручуємо ключиком, а підсуваємо вгору ті ваги. Вони тяжкі, і тягарем своїм розкручують пружину. Це дуже дотепно придумане, правда?

— Так тату.

— Минуло багато, дуже багато літ, заки чоловік придумав таку хитру штуку, як годинник. І не одно він ще вигидає на своє добро й вигоду, бо недаремне Господь Бог дав йому розум.

Хлопець побожно слухав батькових слів, а тоді: — А чи я що вигидаю, тату?

Батько брови підніс і синіми очима зади-

вився кудись далеко, якби хотів зазирнути в майбутнє.

— Може й вигадаш, як виростеш великий і наберешся розуму й сили. А тепер ти ще малий, тобі треба бавитися, а не думати.

— Я не думаю, самі думки приходять, — виправдувався хлопець.

— Бо ти сидиш, а то треба ходити, рухатися трохи, — чоловік потрібує руху.

Хлопець встав і заходив по хаті. Як минав годинник, зирнув на нього. Велика вказівка стояла на восьмій, мала наближалася до семої. Запам'ятав це собі. Оглянув образ Різдва Христового з ослон і волом, що дихали на Божу дитинку і з пастушками, що тій дитинці білі вівці в дарунку принесли і зі зіркою, що мов золота мітла висіла на небі. Цей образ він дуже любив, бо Мати Божа мала на ньому таке гарне й добре обличчя, як його мама, а святий Йосиф був подібний до старшого брата в церкві і таку саму палицю тримав, як він. Тільки старший брат голився, а святому Йосифові за той час, як утікав з Марією, виросла борода. Де йому було возитися з бритвою і з милом!

Постояв хлопець перед образом і знову зирнув на годинник. Велика вказівка посунулася на дев'яту. — Тату, п'ять хвилин минуло.

— Добре. Ходи ще п'ятнадцять, поки сема година не вибе.

І він ходив, ходив, аж голова ходором пішла. Зупинився перед святим Миколоєм — тим, що дітям горіхи й цукорки приносить. Святий тримав

на лівій руці велику книжку, а праву підніс угору, якби нею накивував, щоб діти пильнували книжки й училися. Але діти його не боялися, бо він має такі лагідні очі й таку милу усмішку... Дідусь... Діти люблять дідуса Миколу... А татів старший брат також Микола.

— Тату, чи стрийко Микола подібний до святого Миколая? — хотів знати хлопець. Але годинник ворухнувся, зашипів, заскрипів (старий був) і хриплим голосом став вибивати сему годину. Хлопець забув про своє питання, стояв і числив від один до сім. — Сема. Я вже тату двадцять хвилин ходив.

— То ходи ще трохи.

— Не можу. Ноги болять. Сяду собі коло тебе.

— І не даш мені читати.

— А як я ходжу, то роблю вітер, свічка фільює і тебе будуть очі боліти.

— Правда. Значить і так зле і так недобре.

— Ти хотів би, щоб я собі пішов, а я не маю куди йти. Маму голова болить, а Яницька варить вечерю. Може мене пустиш до кухні?

— Ні, ні. В кухні від печі жар, а від дверей віє. Сиди вже краще тут.

— А чому, тату, тепер ніч і темно, а як збудимося рано, то буде день і ясно?

— Бо так Бог дав, — хотів збутися батько сина. Але хлопець не вдовольнявся тим разом.

— Я знаю, — сказав, — що все від Бога. Хліб також. А спитайся мене, звідки береться хліб, то

я тобі скажу. Так ти скажи мені, чому раз є день, а раз ніч. Скажи!

Батько надумувався хвилину.

— Добре. Скажу тобі дитино, але не нині. На нині досить. Нині ти навчився на годиннику години пізнавати. Мало тобі? Кільки то людей старших стоїть перед годинником, як теля перед червоними воротами, а ти такий малий і розумієшся на нім. Не забагай Бог знає чого. Не добре за багато знати на свій вік.

— А коли мені скажеш?

— Пізніше.

— За кілька день?

— Може за кілька неділь. Як Бог дасть, може подужаєш і скріпишся трохи.

— А чи я що вигадую, тату?

— Ти все своє, а я тобі вже казав: як виростеш і розуму наберешся, то може й вигадаш.

— — — — —

Не вгадав батько.

ВОВКИ

— Щось я тобі мала сказати, — почала мама, — але забула що. Ага, вже знаю. Від кількох днів не подобалася мені наша Яницька.

Батько здивувався. — Яницька не подобається тобі? Що я чую?

— Вона хора. Не знаю, що такого, але бачу, що хора. Нині я їй не дозволила вставати з ліжка, лежить.

— Епідемії в селі нема, може це з жолудка. Побачимо. Як не буде краще до завтра, то пішлимо за лікарем.

— Але що зробимо нині? Знаєш, що нині заручини Олесі. Не поїхати до Коцюбинець ніяк не можна. Це таке свято.

— Попросимо Смольної, щоб посиділа при хорій і поїдемо.

— А малий? З ким він лишиться?

— Правда. Що ми зробимо з малим? Хіба най їде з нами. День такий гарний, вітру нема, не перестудиться.

— А назад? Не забудь, що прийдеться їхати вночі.

— То переночуєш з ним у Коцюбинцях, а я з Мілею вернуся до дому.

На тім і стало.

Малого, якби хто на сто коней посадив. Скажав з радості, вдавав здорового й сильного. Підспівував „горшкодрая”. Він дійсно від кількох днів уже не мав такої високої гарячки.

Виїхали по вчасній каві і на вчасну каву приїхали до Коцюбинець. Тета Йоася дотримала слова: не дала малому ані молока, ані „варшави”, тільки зготовила йому легкої шоколяди, яку він дуже любив.

При каві засиділися до заходу сонця, а потім перейшли до великого покою. Пані посідали на канапах, а панове засіли до тарока. Панове грали, а пані забавлялися розмовою.

Було кількоро дітей. Нудилися і не знали, що з собою почати. Одно вже попхенькувало, казало, що хоче додому.

— Бо то найкраще дітей в гостину не брати, — шепнула одна з бездітних пань до своєї сусідки, що також дітей не мала.

— Я таксамо гадаю, — притакнула та друга.

— Заручини не для дітей.

Тоді Олесь (наймолодша донька отця Филипа, та, що мала заручуватися), втиснулася поміж дітей. Позбирала їх до купи й завела до покою при кухні.

— О, тут нам буде добре, як у раю, — сказала. — Будемо бавитися котика і мишки. Хто з вас не вміє бавитися в котика і мишку? Кажіть!

Всі вміли, і за хвилину в покою при кухні такий був писк і м'явкіт, якби усі коти з цілого

села за стадом мишей вганяли. Аж утомилися, перевернули круглий столик з восковим цвітом і принішкли. Але тета Олеся поставила столик на своє місце, цвіт дала за піч і казала, що тепер буде „пташок”. Діти побралися за руки й пішли хороводом. Малий також ішов, поважно й скупчено, мов би це не була забава, а якийсь святочний похід. Давно не бавився з дітьми й почував себе трохи ніяково. Але все-ж був тут рух, гармідер, життя. Гарно було й весело.

Зирнув крізь відчинені двері до великого покою. Побачив маму, що сиділа між панями й слухала, як одна з них нарікала на щось, чи на когось, мабуть на челядь. Мама слухала, ніби уважно, але мала чомусь то дуже знуджену міну. Бідна мама! Якже він радо був би пішов і припровадив її до дитячого товариства. Нехай би також побавилася трохи. І взагалі які ті старші люди бідні, що мусять так страшно нудитися! Краще дитиною бути...

Потім була вечеря. Дітям накрили, там, де вони бавилися. Їли, аж їм за вухами тріщало. Діти все в гостях так багато їдять, якби їх у хаті голодом морили. Наш „малий” також.

Ще не скінчилася вечеря, як тета Йоася відкликала маму й тата від столу.

— Ваш парубок, той від малих коней, приїхав. Каже, що з Яницькою погано.

Мама перестрашилася.

— Ідьмо! Най Василь зараз запрягає коні! Бідна Яницька.

Тато вийшов до кухні і післав парубка з малими кіньми до Копичинець по лікаря, а Василеві казав запрягати великі, бо зараз їдемо додому.

— Але що ми зробимо з малим? — журилася мама — він сам, ані з Мілею, не лишиться тут на ніч.

— Велика річ! Поїде з нами. Недалека дорога, а ніч така ясна й тепла аж любо.

Мама з тетою Мілею сіли на сидженнях у бричці, тато коло Василя на козлах, а малого примістили на лавочці вногах. Обвинули його й обтулили, як куклу й поїхали.

Йому все ще в голові шуміло, причувалися крики й співи дітей. А потім хотілося спати. Дуже хотілося спати. Але що хвилини або мама, або тета питалися його, як йому, чи не змерз та чи не дримає? Відповідав, що „ні” і був лихий, що йому не дають спокою.

Загальмована бричка звільна скочувалася у Вовкову долину, коли мама потягнула тата за рукав.

— Там хтось жене за бричкою. Може ми що забули в Коцюбинцях і посилають за нами?

Батько озирнувся й не відповів нічого, тільки щось шепнув Василеві. Василь луснув батогом і коні рванули вперед, як птахи. Бричка на дрючках з височезними плечами підскакувала й хиталася, як колиска.

— Господи! Ще нас викинете на дорогу! — кричала мама. Але тато й Василь якби того й не чули. Для всякої безпеки мама з одного боку,

а тета з другого вхопили малого й посадили його поміж себе.

Коні вітром летіли. В одну мить були на горі, а тоді віхали у провал, тісний, з височезними берегами. Малий глипнув і побачив, як щось велике, буре, мов ялівка майнуло берегом, понад бричкою і зникло. За ним друге. Може й третє. Переганяли бричку, хотіли її випередити й дістатися до коней. „Вовки!”, — погадав собі малий і задеревів. Придулювся ще кріпше до мами і чув, як у її грудях, ніби хтось молотком валив.

Всі мовчали, ніхто ні словечком не писнув. Нараз батько крикнув: „Тримайтеся!” і бричка з дороги скрутила на суголовки. Ще хвилина й дишель відчинив браму і віхали на якесь обійстя...

Були в селі. По хатах ще світилося...

Врятовані.

Але, як бричка заїхала перед фіртку на приходстві, то мама й тета взяли малого за обі руки і так скоро бігли з ним до тахи, якби за ними щось гнало.

Відчинила Смольна.

— Прошу йти тихо, бо Яницька заснула. Я їй дала „приклади” з горячого піску в торбині і напилася горівки з перцем і може Бог дасть, що якоесь пройде. (Не призналася, що „скинула вугля” й напоїла та обмила хору тою водою зпід вугля, — від уроків, бо Василь, як поганим оком на кого подивиться, то як амінь в молитві, що врече).

Ніхто нічого не відповів. Мама й тета вбігли у спальню, і як неживі повалилися на ліжко. Малий

сів на крісло. Тихо, лише годинник чикав: „так-так, так-так”.

Батько великими кроками ходив по великим покою.

Щойно, як лікар приїхав — ожила хата.

Лікар оглянув Яницьку. Мабуть запалення легенів, а може тільки така сильна простуда. „Ну-ну. Якось воно буде”.

На дворі сіріло.

Батько прийшов до спальні. Мама й тета все ще сиділи, ніби їм не дай Боже мову відняло.

— Треба для Месіти зробити снідання. Голодного не пустимо з дому.

Мама й тета зідхнули й вийшли до кухні робити каву. Яницька з ліжка протivilася, казала, що вона зараз встає. Про те ніхто й чути не хотів.

Розвиднілося, як усі сіли до столу.

— А ви вже чули? — питалася мама Месіти — За нами вовки гнали.

Месіта був добрий лікар, але чоловік не відважний. Він аж підскаочив: — Вовки? Де?

— Від Вовкової долини бігли за нами аж мало що не до самого села.

— Якто бігли?

— А так, ми їхали провалом, а вони бігли берегом, горою. Видно хотіли дістатися перед коні і кинути їм до грудей.

— „Ай-вай!” — скрикнув, забуваючися Месіта. — Ну і що? А ви фузію мали?

— Яка там фузія. Батіг був ціла наша оборона. Але Василь нагло скрутив на суголовки.

а вовки розбіглися й побігли шматок вперед. Заки оглянулися, збігли у провал і собі скрутили на суголовки ми вже були в селі. Не дорогою, а загумінками увігналися на якесь подвіря. — Як я перед брамою оглянулася, то бачила, що сиділи під копою і світили очима.

— Ой-ой! (поправився Месіта). Світили очима, кажуть їмость? То деь мусіло бути страшно. Тії вовки і мене могли зісти.

— Ви, пане докторе, їхали гостинцем.

— А вовки, гадають їмость, гостинцями не ходять? Вони на мапі не розуміються. Я вже більше по півночі нікуди не поїду.

— А ви гадаєте — усміхнулася мама — що вовки мають годинник?

— Але таки в день безпечніше.

І Месіта довго не вставав від снідання. Він чекав, щоб зробився день. Такий білий, ясний, цілком правдивий день.

ЩЕ РАЗ ВОВКИ І — МЕДВІДЬ

Зранку блискавкою майнула по селі вістка, що на єгомосця, як їхали з Коцюбінець, вовки напали. Казали навіть, що коні погризли і що Василь ледви їх відігнав від брички. Василь — силач! Все хтось з села забігав на приходство, щоб подивитися, чи всі цілі й здорові.

Першим був дяк Ілля.

Він поцілував маму й тету в руку і всіх нас поздоровив зі щасливим кінцем такої немилої і небезпечної пригоди. Видно було по нім, що дійсно щиро тішився, що на цьому така пригода й покінчилася.

— Бо то — так сказати, могло бути багато гірше. Вовкова долина недурно вовковою зветься. Там уже не раз вовки на людей нападали. Хто відборонився, а кого і загризли на смерть. Кажуть, що один чоловік аж на хрест, на той, що при містку, виліз і там цілу ніч пересидів, бо хрест той, як знаєте, високий і вони йому нічого не могли зробити. Та то ще один вовк або й два, не таке велике лихо, але як це вовчиця і як її вдарити, або ранили, чи пострілити, і як вона завие, то ціла тічня надбіжить і тоді ти вже пропав чоловіче! А їх чимало, тих поганих вовків не так у наших, як в о-

зерянських лісах, бо знаєте, які ті ліси великі... А навіть кажуть, що і зпоза Збруча взимі до нас ті непрошені гості забігають. Там їх тьма-тьменна.

— У Росії всяких вовків багато, — доповів батько.

— У людській шкірі також, — докинув дяк Ілля напихаючи непомітно свій ніс табакою.

— А на покійну маму нашої їмощі також раз-вовки напали. Так, так, я чув, як розказували покійні. Вони ще панночкою були і їхали на святого Миколая зі своїм татом на імянини до когось із своїх кривних. Їхали треба було через ліс, а в тім лісі була гора — стрімка, хоч не дуже то й довга. Приїхали вони під тую гору, а коні стали. Коні добрі й сильні, і не хочуть іти. Хоч ти й цмокай на них, хоч і бий батоном, не підуть. Що за біда? гадає собі парубок і хоче злазити з залубень, щоб подивитися, чи в порядку дишель та упряж, аж тут нараз, якби хто копу свічок засвітив — вовки. Наперед їхати — коні не підуть, завертати — запізно, стоять вони і на Бога здаються. А що це було на святого Миколая, а святий Миколай, Мирликівський чудотворець, так сказати опікун від вовків, так мама їмостуні стали голосно молитися до нього. І що ви скажете? Сталося чудо, правдиве Миколаєве чудо. Велика бура вовчиця висунулася з тічні наперед, обійшла залубні довкола, завила й побігла собі геть, а за нею всі вовки шнурком, як гуси за гусаком — навіть не озирнулися. А тоді коні, як не схопляться, як не рвануть, то тільки закурилося за ними. Парубок втримати їх не міг. Го-

ра не гора — чвалували, поки до села не пригнали. Бо що то говорити багато? Не так воно буде, як хочуть люди, а як Пан Біг дасть. В тім його сила і власть. Та я собі гадаю, що і вчора без ласки Божої не обійшлося. Певно, що ні.

По дяку Іллі прибіг піддячий Юрко. Був це парубок, що за рік мав їхати до браку. Здоровий такий і цікавий, як мало хто. Батько привіз його з Ялинковатого з гір, чи сам він за батьком і аж до Крегульця приплентався. До покоїв мало коли заходив, хіба часом, щоб взяти й вичистити чоботи татові, або реверенду, але в кухні, як розгерцювався, то здавалося, що догори ногами її переверне. „Малий” любив дивитися, як Юрко самовар роздмухував. Скидав чобіт з лівої ноги, закладав його на комин самовара, лівою рукою притримував комин, правою хапав чобіт за підшву і то підносив його вгору, то спускав долину. При тім так смішно весь кивався і так завертав очима, що здавалося не тільки людей розсмішить до сліз, але й самовар зачне реготатися. І дійсно самовар недовго опирався Юркові, посопів трохи, постогнав, шипів, гейби випрошувався, а там і починав кипіти. Казав би ти — реготався, викидаючи клуби пари зі свого довгого горла.

Юрко також прийшов нас поздоровити, що ми так щасливо, дякуючи Богові милосерному, вийшли з такої халепи. Поздоровив, поклонився, і хотів іти, але Смольна затримала його.

— А ти, Юрку, — питалася — бачив вже коли вовка?

— Пхі! — відповів Юрко. — Чомусьто я не бачив би його, най ся преч каже. А хібаж то я не з гір? А в горах хіба нема вовків та медведів?

— То скажи нам, як воно було.

— Як воно було, питаєте? — і пригладив неслухняну чуприну. — Це вам можу сказати, бо пам'ятаю, якби воно вчора сталося, але боюсь, щоб ви не погадали собі, що брешу.

— Це вже наша річ, що ми собі погадаємо, а твоя оповісти, коли добрі люди слухати хочуть. Юрко оперся об одвірок і став розказувати. А розказував він не тільки словами, але й очима, рухами рук і цілою своєю появою. Недурно казали про нього, що з нього буде ще такий брехун та крутій, якого світ не бачив.

— Був я тоді ще молодим хлопцем, навіть вус мені не засівався. Служив, як ось і тепер служу, у нашого отця духовного на приходстві і ходив з листами, куди мене післали. Що казали, те й робив, звичайно, як піддячий.

„Раз коло полудня восени, виносять отець куренду і кажуть, щоб я її відніс на друге село та ще наказують, щоб спішитися, бо дорога не близька. „Віддаш, — кажуть — заночуеш, а завтра передполуднем, щоб ти мені був назад”.

„Буду!” — відповів я і аж підскочив з радості, бо дуже любив ходити на другі села. Все там чоловік щось нового як не побачить, то почує, а в своїм селі то я вже кожду курку знаю, не то що. По дорозі поступив я до хати, щоб перебратися та стати подібним трохи до людей, бо то на чужину

ідеш. Але в хаті нікого не застав. Аж за якусь там годину вернулися мамуня з поля, дали мені чисте шмаття, попідвечіркував я з ними і вже сонічко спускалося за гори, як я рушив у дорогу.

„Був я хлопець шпаркий, ішов скоро, але во-сени смеркається ще скорше. А найгірше то тая мрака. Зразу снується, як то кадило в церкві, від ялівця до ялівця і від смереки до смереки, а там густими, білими, як молоко філями заливає усі де-бри і звори, гасить зорі й місяць, пхається тобі до горла, лиже по лиці та затулює очі так, що на крок один нічого перед собою не бачиш.

— Та ти не проповідуй, лиш оповідай! — перебила йому Смольна. — А то хоче так оповідати, буцім би з книжки читав.

— А виж гадали як? На те я і вчився.

— Ах, який мені вчений! Кажі вже дальше, кажи!

Юрко злегка потягнув носом і продовжав:

— Так подивився я довкола і гадаю собі: „Не-ма дурних. Не спитавши броду, не полізу в воду”. От, щоб якось дібратися на нашу полонину. Там стоїть оборіг зі сіном, високий і безпечний. Видра-паюся якось, переночую, а завтра рано, як тая адська мрака розвіється, пудну в село. Як не вер-нуся на полудне, то також світ не завалиться. Що-найгірше, то викричать мене, або це мені новина?

„Як подумав, так і зробив. При Божій допомі-добіг я якось до тої полонини, а що по деревах ла-зив, як дикий кіт, то й не штука було мені вилізти на оборіг. Перехрестився я, змовив молитву й ле-

жу собі. Підімною сіно пахне, аж у носі вертить, а надімною зорі крізь діравий дашок переморгуються. Чого-ж тобі ще більше треба, Юрку? Не счувся я, коли й заснув. А я, як засну бувало, то навіть рідна мама не може мене докликатися, хіба скаже, що пироги на вечеру зварила. Відома річ, що в кого совість чиста, в того і сон твердий. Що гадаєте, ні?

— Ах, та твоя совість! — крутила головою Смольна. — Ти вже краще про вовків балакай, ніж про совість.

— І вовки будуть, почекайте. Сплю я собі і сплю, коли нараз чую якісь голоси несамовиті. Під оборогом щось гаркотіло, вило, жерлося, а по оборозі, на два кроки від мене, щось велике, чорне, безугарне, як колода перевалювалося й бурмотіло, голосом грубим, як у зарваницького дяка, ще гірше хриплим, як з бочки у пивниці.

„Смельтельні поти виступили на мене. Падоньку ти мій, цеж медвідь! А в долині вовки. А я поміж ними. Ну, нема що казати, в чесну ти компанію, Юрку, попався!

„Але звідки тут медвідь, гадаю собі? Річ ясна, перед вовками втік. Та не мав де проклятий втікати, а якраз тут, де я собі так гарно спав на сіні? Та кажи ти це йому!

„Знітився я, скулився, скорчився, як міг, а мій медвідь що набере сіна у передні лаби, то несе його на край оборогу й кидає між вовків долину. А вовки кидаються на те сіно, як скажені

і аж піняться з безсильної злости. Цеж він насміхається над ними! „Гарна забава! — погадав я собі, нема що казати, навіть на ярмарку в Лашківцях у цирку такої не побачиш! Але що буде, як бурмило, замість сіна мене вхопить і скине з оборога?

„На тую гадку волосся мені дубом на голові стало, дух у грудях сперло, гадав, що кров мене залле.

„Але хлопець був з мене відважний і хоч молодий, але вже бувалий. Не в одній пригоді я бував, але все якось викрутився щасливо, бо не трапив відваги. Так було й тепер. „Ратуйся, небоже, сам, — сказав я собі, — бо тут вже тебе ніхто не вратує, хіба Бог. До вовків на долину не зіскочиш, а на дашок перед медведем не полізеш, бо він такий дряхлий та діравий, як решето, що бебевхнувши разом з тобою просто на медведя”. Так... тоді... і вже знав я, що мені робити. Знав і... зробив.

„Вибрав я таку хвилину, коли медвідь знов набрав повні передні лаби сіна й ніс його, як господар волам до ясла і тоді, коли він на задних лабах зупинився на самім крайчику оборога, я зірвався на рівні ноги і з цілої сили, яку мав у собі, штовхнув його в хребет. Удар був такий потужний і несподіваний, що мій бурмило похитнувся і коміть головою полетів у долину.

„Що там тоді діялося, того я навіть не потрафлю сказати. І не хочу. Я собі затулив уха руками, зарився у сіно й пересидів до рана. Але як мені було там тоді сидіти, то ви вже самі можете собі погадати...

„Рано верталися люди з дровами й забрали мене з собою. Але довго ще бувало зриваюся зі сну, бо сниться мені медвідь і ніби чую гаркіт вовків.

Але з тої пори, то я вже ніколи не спізнявся і що маю зробити нині, того не відкладаю до завтра, бо тільки сир відкладаний добрий. Так і тепер: маєш роботу, до роботи Юрку!”

Поклонився і вибіг.

НЕ БИЙ

Мав маленький візок. Дістав його в дарунку від тети. Везла аж з Бережан. Там його нарочно один стельмах зробив — той, що повози робить.

Візок з драбинками, з дишликом і з розворою, навіть з залізними обручами на колесах. Не забавка, а справжній візок. Тільки малий, а то можна б ним їхати куди хоч.

І їздив ним малий по покою від одних дверей до других, довкола стола, що стояв насередині, то знов від печі до вікна.

І робив цей візок більше гуркоту, ніж кований віз на дорозі.

Яницька сильно нарікала. Казала, що треба буде здуріти від того гармідери. На те хлопець відповідав: „А пощо мені тітка такий візок купила?“ І далі їздив, аж вікна дзвонили.

Але самому тягати візок, то нецікаво. Виходить — треба бути конем, а він хотів бути фірма-ном. Правда: візок був за малий, щоб можна влізти до нього й поганяти, але невжеж парубок ніколи не йде коло воза? А як їде під прикру гору та ще з набором?

„Поїдемо!”

Знайшов шнурок від голови цукру і зробив з нього посторонки й шлюю. Хотів ще й вуздечку зробити, але не вмів. А коли вже упряж була готова, зловив чорного kota. Прийшов кіт, бо гадав, що дістане щось їсти. Терся коло ноги й муркав.

— Муркати то ти вмієш — казав хлопець — але побачимо, чи вмієш тягнути візок.

Кіт не прочував свого нещастя і цікаво дивився на хлопця своїми великими, зеленими очима.

— Так, досить дармував, тепер працюй, небоже. Тільки ти, чуєш, не норовися і не брикай мені, бо бачиш — який маю прут!

Кіт, гейби зрозумів, що тут у велике заходить і хотів утікати, але хлопець зловив його за карк, аж шкіра від хребта відстала.

Кіт був не нинішній. Привик до всіляких забав і поки хлопець вбірав його у шлюю, не казав нічого, тільки крутив хвостом і облизувався, як звичайно, коли не знав і не міг догадатися, що з ним хочуть робити. Але, як хлопець притягнув його до дишла і цмокнув раз і другий та сказав „Вйю карий!” кіт перестрашився, шарпнув візком, скочив управо, вліво і пірнув під канапу.

Хлопець поліз за ним. Кіт боронився, порскав, плював, навіть подряпав хлопця у руку. „То ти такий!” — крикнув на нього хлопець. — „Почекай, я тебе розуму навчу!”

Хотів конче поставити на своїм, бо до чого воно подібне, щоб навіть такий дурний кіт його не боявся!

— Ти мені мусиш бути за коня, мусиш мені візок тягнути. Кажу тобі: мусиш!

І замкнув kota до шафи, а сам направляв упряж. „О, подивіться, що той дурний котисько поробив зі шлією! Поскручував її так, що кінця дійти не можна.”

Довго вовтузився, а коли все було готове, витягнув kota зі шафи. Кіт дерся, як божевільний, хотів скакати до вікна, але хлопець не пустив його. Поставив коло дишла, натягнув посторонки і наложив шлію. Кіт уже не втівав, тільки припишк до землі і насторожився. Буцім-то готовився до скоку, хочби навіть до очей свого мучителя.

„Вйо!” — крикнув хлопець і цвякнув прутем, що аж засвистіло.

Але кіт не рушився з місця. Лежав, як неживий. Роби зі мною, що хочеш.

— „Вйо!” — повторив хлопець і луснув прутем ще сильніше. Кіт вишкірив зуби, наїжив волос, ще трохи й кинеться на хлопця.

Тоді хлопець бачив, що тут не жарти і луснув kota прутем по хребті, раз і другий. Кіт зірвався, як опарений, скочив, перевернув візок, порвав посторонки і як скажений став ганяти по хаті. Хлопець за ним. Кіт уже не м'явкав, а верещав дивними голосами. Хлопець цвякав прутем, аж луск ішов по хаті.

Нараз відчинилися двері від спального покою і на порозі появилася батько.

Глянув здивованими й перестрашеними очима, яких хлопець ніколи вже не міг забути.

— Не бий! — крикнув, але так, що хлопцеві прут вилетів з рук, руки йому опали, а ноги, ніби хтось прикував до підлоги.

Довго він не міг рушитися з місця і довго, дуже довго не міг батькові подивитися в очі...

Але з тої пори ніколи вже не вдарив ката, ані пса, ані ніякої тварини.

„Не бий!“ — чув завжди.

ТЕПЕР НЕ ТЕ

Хлопець любив пташки.

Він любив дерева, цвіти, тварину, усе, крім молока, хініни і зупи з пива.

Бувало влітку, як збудиться вранці і вибіжить у садок, то сам не знає на що дивитися і чим любитися. Квітками, що за ніч порозцвіталися, мотилями, що мов квітки з вітерцем буяли, чи деревами, що хиталися й ніби кликали його до себе.

Знав, як котра квітка пахне. Клякав коло кожної і втягав пахощі в себе, — насолоджувався. Знав, що резеди інші цвіти не люблять, відвертаються від неї. А вона так гарно пахне!

То знов зривався і бігав за мотілями. Утікали. Бавилися з ним.

Зазульку брав на долоню. Така малесенька. Мало що більша від мухи. Хухав на неї, а вона розпускала крильця й летіла собі геть. Хай летить! На те й крильця має.

Під камінцями за хатою дві ящірочки вигрівалися до сонця. Чорнуваті, в золоті цятки. Зразу боявся їх. Гадав, що кусають. Але мама казала, що ні. І тепер він привик до них, а вони до нього.

Співав їм „чумака”. Того, що від Яницької навчився. Хотів так жалісно співати, як вона. А ящірки слухали. Мабуть подобався їм цей спів, бо

так смішно викручувалися, і вигиналися, якби хотіли йому сказати, що гарно співає і нехай співає ще. Бідні звірки! Не вміють говорити. А може й уміють, та тільки по своєму. А люди їх мови не знають. Може вони людей жаліють, що такі не мудрі? Може кажуть: „Чому то люди нас не розуміють? Ми їм так багато сказали б і такого цікавого”.

І хлопець хотів зрозуміти тварину, хотів балакати з нею. Та кінчилося на тім, що балакав за них і за себе. „Хочете, щоб вам ще співати? Кажіть!... »Хочемо«... Так слухайте”. І співав їм „Ой біда мені на тій чужині, що мене муж бе і не жалує”.

Яшірки аж на хребтах повиверталися, так слухали. „Гарні звірятка, гарні!” — казав і так його кортіло погладити котрусь. Наблизився, витягнув руку й уявляв собі, що гладить. „Гу! Яка мокра й ховзька!”

Тоді зривався і втікав, начеб вони за ним гонили.

Біг просто на молоду вишню і падав у її обійми. Цілував її гладку, запашну кору. Вишня хиталася і біла його по чолі червоною ягодою. Просилася до уст. Яка добра вишня!

І все було таке добре й гарне: небо, сонце, повітря. І він сам.

Хлопцеві здавалося, що чує, як росте. Ноги видовжуються, груди ширшають, колиб так крила, то полетів би геть. Як у сні, бо йому снилася раз така велика саля, як церква, ще більша, батько його підносиив трохи вгору, він витягав руки, як крила, і летів високо-високо, аж під саму стелю. Там пови́сав на хвилину, а тоді облітав салю дов-

кола і опускався до батькових рук. Батько довго тримав його у своїх обіймах і хвалив, що він так скоро навчився літати. Батько був тоді такий добрий і гарний, ще кращий, ніж звичайно. А мама, як він літав, затулювала долонями очі і кричала, що хлопець впаде і забеться, або окалічіє. Не знала, якто любо літати. І не знала, як йому цей лет придався. Бо з тої пори, коли йому сниться, що за ним гонить двірський пес або „Язя”, або чарівник з казки, то він тільки підскочить, розпустить руки і вже його нема. Полетів, як орел.

Тато й мама найдобріші з людей, бо вони не люди, а просто „тато й мама”.

Але Яницька теж добра. І Василь Пачкар, і дяк Ілля, і тета Йоася, і отець Филип, і дядько Микола з Хлопівки, і всі. Він зачував, що є погані люди, що є „трефова дама з брудним характером”, але він їх не знав і не знав, що таке характер. Може це щось на голові, або на станику тої дами? Хотів питатися, чому не виперуть, коли брудний. Але не спитався, бо боявся, щоб знов не сміялися з нього. Підіжде аж трефова дама знов до них приїде, а тоді він і подивиться, що то таке характер і чи він справді брудний.

Так було, поки він пішов за квіткою щастя. А тепер не те. Співають птахи, літають мотилі, пахнуть квіти, ящірочки вигріваються до сонця, та його до них не пускають. А як вибіжить на хвилину, то завертають назад.

Чому?

Щастя було тут, а він його шукав за водою..

„КОБЗАР”

Як тато кудись поїхав, а мама вийшла до челяди, до кухні й заговорилося там, малий добирався до татової шафи з книжками.

Не було їх багато, бо книжки дорогі і не легко їх дістати. Ні в Копичинцях, ні в Пробіжній, ні в Гусятині нічого цікавого нема. У Чорткові також. Треба їхати до Львова. Але батько нарікає, що й у Львові мало наших книжок друкованих: „Посуха на книжки”.

Ті, що в татовій шафі, малий здалеку пізнає по хребтах, бо на хребтах видруковані або виписані їх наголовки, чи як дяк Ілля каже, „титули”. Ось „Правда”, ось кілька томів „Трудів”, (один, з піснями, такий грубий, як біблія), ось „Приказки” Номиса і „Записки о Южній Руси” і „Polihymnia” і польська бібліотека Брокгавза, в гарних золочених палітурках, та ще декілька німецьких книжок і... „Кобзар”. Аж дві книжки, у звичайних, чорних окладинках.

Хлопець розгортає першу з них. На початку, на грубій папері малюнок дядька в баранячій шапці і в кожусі, а під ним підпис: „Т. Шевченко”. Букви не тримаються купи, втікають одна від одної, роз-

бігаються. І не такі вони гарні, як батько каже писати. Але закрут, Господи, який закрут!

І перо зломиш і не втнеш такого!

Сам Шевченко з довгими вусами й навислими бровами, тільки очі в нього мудрі та добрі, як мало в кого.

Хлопець знає вже від батька про життя того великого поета і про горе, якого він зазнав, тому той зі щирим спочуттям дивиться на нього.

В шапці і в кожусі, а такі гарні вірші понаписував, що їх друкують і читають донині!

„Треба й мені їх прочитати”, — каже до себе і перекидає листок. А там: „Спомини про Шевченка П. С. Тургенева. Милостивый государь! Намъ-реваясь издать полное собрание сочинений...” і т. д.

Що за біда! Букви буцім то наші і складаєш їх у слова, як наші, але тих слів ніяк не розумієш.

Перекидає один листок, другий, і третій, а на четвертім: „Незадолго до кончины Императора Николая познакомился я съ бывшимъ тогда...”

І це не по-нашому, лишім!

І знову перевернув три листки, а на четвертім: „Автобіографія”.

Але ж бо й вона написана такою мовою, що хлопець не може зрозуміти. Ніяк не може.

Аж попав на „Івана Підкову”:

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували

І славу, і волю;
 Минулося, — осталися
 Могили на полі!
 Високії ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацьке біле тіло,
 В китайку повите,
 Високії ті могили
 Чорніють, як гори,
 Та про волю нишком в полі
 З вітрами говорять.

Аж тепер по нашому! Та ще й як! Слова гейби співають, гейби приговорюють до тебе, як живі. Відірватися від них не можеш. Не знаєш, що таке „китайка” і що „нишком”, але вірш розумієш. Хочеш його вивчитися напам’ять, читаєш ще раз і ще, а тоді вже і з голови говориш, буцім-то не хтось його написав, а ти таки сам зложив, — він твій.

Хлопець кладе книжку на коліна й заплющує очі. Від мами чув про Україну, про Дніпро і про Січ Запорозьську. Прочитані вірші несуть його туди. Летить мов з вітром по хмарах. Такий широкий світ, так далеко видно, так легко дихати грудям... Україна!

— — — — —
 Вже він з тими віршами не розстанеться ніколи.

ПРАВДА

Як хлопець навчився читати, то вже йому не було так нудно. Нераз і годину-дві пересидить над книжкою і щойно батько, або мама відірве його від неї.

Не так йому подобався зміст прочитаного, як сам спосіб читання. Над змістом він часто-густо й не думав, бо не був цікавий для нього, або й не розумів його, але захоплювався складанням букв у слова, а слів у речення.

Трицять кілька знаків і досить, щоб ними написати й виповісти все, що захочеш. От, тобі штука!

З писанням не йшло так легко. Як не тиснути олівця, то він бігає по папері гайта й вісьта, а як тиснути, то або діравить папір, або ломиться. А як зломиться, то треба просити тата, щоб затесав, бо ані Яницька, ані навіть мама не вміють. А тато не все має охоту до тесання. „Тобі рильцем на табличці писати, а не олівцем” — каже. А хлопець рильця не любить, бо рильце не лише по табличці, але й по душі драпає.

Тимто, як ніхто не бачив, він брав з татового стола перо та чорнило й писав. Аж сопів, так пи-

сав, аж йому кінчик язика вилазив. „Як котові” — сміялися з нього. А що він тому винен, що язик вилазить? Він його не виставляє.

А з чорнилом то така біда. Хоч пера не пускає глибоко в каламар, хоч навіть стріпує його на підлогу, то й не счується, коли на кінчику пера зробиться булька і на папері появиться „жид”.

Малий посипує того жида попелом з печі, а потім стріпує його пальцем. Від того й пальці в нього такі, якби писав не пером, а просто пальцями.

Яницька тих пальців домитися не може. Все страшить, що татові скаже. Але навіть казати не треба, бо тато й без того нарікає, що хтось йому пера псує, — і дивиться при тім на сина.

— Мабуть я на гусячі перейти мушу — каже.

— Якто на гусячі? — питається малий.

— А так, що возьму перо з гусячого крила, затну й буду писати.

— Або так можна?

— Ще й як можна! Коли я ходив до гімназії і був інструктором на станції, то мусів зриватися по заранках і для всіх по два пера затинати.

— А я також піду на станцію і буду інструктором? — питався перестрашений хлопець.

— Ти маєш діда в Бережанах і дідо тебе на станцію не пустить.

— А мама і Яницька також поїдуть зі мною?

— Мама і Яницької до школи не прийняли б, поїдеш сам.

Хлопець замовк. Він не хотів навіть думати про таку розлуку, бо ніяк не уявляв собі, якби міг без мами і без доброї Яницької обійтися.

— Я не хочу школи. Я сам чого треба навчуся. І 8 буду писати так, як тато пишуть. І вже!

В очах ставали йому сльози.

Тоді мама підморгувала на тата, щоб дав спокій дитині і тато м'як. „Якось воно буде — казав — ще час”.

А хлопець, щоб показати, що сам він дійсно всього може навчитися, брав „Правду”, сідав на канапі й читав, не думаючи навіть, що читає.

— А чому ти не вчишся з „Букваря”? — питався його батько. — Я тобі його сам з Чорткова привіз. Там є такі гарні віршики.

— Для дітей — відповів хлопець. — Я їх давно вже вмію напам'ять.

— Але там ще є багато такого, чого ти не вмієш. Читай!

— Не люблю читати „Букваря”. У „Букварі” є „і” з коромеслом, „о” під дашком, щоб на нього дощ не падав та закоцьорблене „ч”, що не знати, що з ним робити. „Правду” мені лекше читати.

Батько лиш усміхнувся. За хлопцем була дійсно правда.

ДЕНЬ І НІЧ

Було це так.

Маму боліла голова й вона лежала в темнім покою, а тато сидів у другім покою при столі і думав.

Малий довго снувався по хаті, аж знудилося і він сів маком при тім самім столі, що тато.

Дивився на лампу.

Другої такої не було. Ані в них у хаті, ані на цілім Поділлі.

Її привіз дідич в подарунку з вистави у Відні, того самого року, що малий прийшов на світ.

Через це й називали ту лампу ровесницею малого.

Вона стояла на гарно виробленій підставі, мала кришталевий збірник на нафту, золочену машинку зі шклом і такий самий кружок. На той кружок накладалося круглу, як куля умбру.

Лямпя була висока й така тяжка, що Яницька несла її у двох руках, бо в одній не двигнула б. Дівчині лямпі не вільно було й доторкатися, бо їй усе з рук летіло.

Лямпу світили тільки тоді, як приїхали чужі гості — здалека. А нині засвітили її, бо „вийшли” мільові свічки, а при лоевих батько не любив си-

діти. Позіхав, казав, що його болить голова і втік до великого покою. Таксамо не любив, як у кухні збігла сметанка. Гнівався, що навіть такої дурниці не вміють допильнувати.

Малий дивився на лампу. Любувався нею, бо була гарна й дуже чиста, хоч мала стільки років, що й він. Не старілася, бо мама дбала про неї. Не дай Боже, щоб скло не було вичищене „на глянець” або, щоб підстава була запорошена. Нафту привозили з Чорткова, бо в Пробіжній була нечиста. До нафти вкидали кусочок червоного шовку і лампа кидала тоді червонаві відблиски на білий обрус.

Малий дивився на лампу і думав над тим, які то мудрі штуки вигадують учені люди.

Але нетля того не знала. Вона товклася кругом і конче хотіла дістатися до лампи, бо гадала собі, що там є день. Єдина муха в хаті, що не заснула ще на зиму і нудилася так, як перед хвилиною нудився малий, лазила по умбрі.

І як то тії мухи вміють лазити коміть головою? Що не впаде біда й не перекицнеться догори ногами!... Дивно!

Але муха нарешті полетіла собі кудись, нетля таки впала у скло і мабуть там згоріла і — хлопець позіхнув:

— Тату!

— Що, сину?

— Тато обіцяли мені сказати, чому то раз день, а раз ніч.

Батько подивився на хлопця:

— Тобі, як що обіцяти, то вже попару не маєш, поки не дотримати слова.

— А нащо тато обіцjali?

— Я обіцяв тобі сказати колись пізніше, як будеш старший і мудріший, бо тепер воно ще не на твою голову, хлопче.

— Я маю велику голову, прошу тата.

— Велику, але не мудру. Та що робити? — Коли вже так дуже хочеш знати, то я тобі скажу. Сідай тут, ближче коло мене і слухай.

Хлопець присунувся до батька, а батько взяв гарне яблуко з Керничок, тримав його недалеко від лямпи у руці за хвостик і говорив: „Наша земля, то така велика, дуже велика куля, що крутиться в повітрі довкола своєї осі, як я тепер кручу тим яблуком, — бачиш?

— Бачу, прошу тата.

— Уяви собі, тая умбра на лямпі, то сонце, а оце яблуко в моїй руці, то земля. Подивися, о!

І батько показав на яблуко. Одна його половина, та, що була звернена до лямпи була ясна, а друга, відвернена, в тіні.

— Таксамо, коли наша земля крутиться, то все на тій частині, що звернена до сонця, буде ясно, а на відверненій темно. Де ясно, там день, а де темно — ніч... Розумієш мене?

Хлопець мовчав. З його очей вже й цікавість пропала, лишився тільки жах. Один безтямний жах перед тією великою тайною, яку йому силкувався зясувати батько.

Розум хлопця працював понад свої сили, так, що сині жилки набігали на висках, руки тремтіли, серце товклося.

Батько не помічав цього.

Молодий і без педагогічного досвіду, викладав даліше:

— Наша земля, обертаючись довкола своєї осі, посувається безнастанно вперед і таким чином окружує сонце так, як оце яблуко лямпи. (Тут батько крутив яблуком і водив ним довкола лямпи). — Таких оборотів довкола своєї осі робить земля 365, заки раз оббіжить круг сонця. Час, якого вона потрібує на це, називаємо роком. Отже рік має 365 днів і стільки ночей. Але мушу ще тобі сказати, що відношення нашої землі до сонця далеко не таке, як цього яблука до лямпи. Земля супроти сонця така мала — маленька, а сонце таке велике — велитенське, що я тобі того навіть сказати не можу...

— Та що це тобі!... — скрикнув нараз батько і вхопив хлопця, що звалився з крісла.

Прибігла з другого покою перестрашена мама.

— Нічого, нічого! — заспокоював її батько. — Малому закрутилося в голові. Це пройде. Він такий недокровний, а трану не хоче пити.

Кажучи це, батько заніс його на ліжко, а мама побігла по воду і по лілієвий спирт.

Його розібрали й накрили периною.

Мама не відступала від нього. Тримала за руку й числила удари живчика... Довго, аж поки малий не кинув собою, як риба і не підняв повік.

Перестрашеними очима дивився на лампу. „Сонце таке велике, велике, а земля така мала, маленька...!“ — і коміть головою повалився на подушку.

*

З тої пори, як занедужав і попадав у горячку, то все ввижалися йому земля і сонце.

Земля маліла, а сонце росло. Росло все більше й більше — безконечно велике, а земля при ньому ставала все менша й менша, як зерно гірчиці, як мушечка, як пилина... Нема її...

ЧИ ПРИНЕСЕ ЩО?

Завтра святого Миколая.

Лист давно вже написаний. Лежить на шафці під образом того святого, що має на голові золоту шапку, в одній руці тримає велику книжку, а другою наказує дітям, щоб училися і були чемні, бо не принесе їм нічого, або принесе різку.

Хлопець не знає, що таке різка і не хоче питатися, бо краще не знати, ніж довідатися щось злого.

З тим листом було так. Писав його, писав і не міг написати. Кілька аркушів паперу збавив, хоч тато лініював йому цей папір своєю власною рукою. Писати до якогось там Мірка в школі або до Марійки на друге село, то не штука, але до святого Миколая в небі, це друге діло. Раз, що він святий, а два, що в небі. До неба щобудь не пускають.

Малий це знав і при писанню рука йому тремтіла. Перо вигиналося, аж скрипіло і на папір вискакував „жид”. Хлопець хотів його злизати язиком, але мама не дала. Крикнула: „Лиши! не знаєш, що чорнило це отрута. Професорова вивірка, як напилася атраменту, то згинула!”

— Тая, що її випхали й поставили на шафі?

— Та сама.

— А чоловіка, як отруїться атраментом, чи також випихають?

Мама скривилася, як по хініні.

— Стидайся! Такий великий хлопець і такі дурниці говорить! І ти хочеш, щоб тобі святий Миколай щось приніс?

— Хочу! — відповів, не надумуючися хлопець і подивився на маму так, що мама подобріла.

— Но, пиши вже, пиши цей нещасливий лист, а то спізнишся і святий Миколай оминє нашу хату.

І хлопець писав.

Писав, хто він такий, чий син, де проживає і чого собі від святого Миколая бажає.

Що два-три слова витирав перо до чуприни і силкувався заткнути його за ухо, як дяк Ілля. Але ухо відставало і перо не хотіло триматися. Тоді клав його на стіл. А потім забувався, труचाє перо рукавом і воно летіло на підлогу.

Гадав над тим, чи не було б добре причіпити його шнурочком до гудзика, тоді не летіло б. Але мама аж руки заломила:

— Того тільки треба! Та же ти ходив би поплямлений чорнилом, як мазяр. Пиши!

Хлопець зідхав, позіхав і писав. Аж знов:

— Мамо! А як ти гадаєш, чи принесе мені що святий Миколай?

А мама:

— Мабуть не маєш чистої совісти, коли питаєшся.

— Ні, я маю чисту совість, але хочу знати.

— Чисту совість, кажеш? А як з тим чорним котиком, як воно було?

Хлопець мовчав.

— А хто то хотів дістати конфітури з кренденсу і слоїк збив?

Хлопець ніби не чув.

— А хто то з професоровим Мірком бився, що аж треба було вас розборонювати, як закопурічених когутів?

— Мірко казав, що його тато потужніший від мого, що він кожного дня десятком хлопцям у шкіру дає, а мій навіть кота вдарити не дозволяє. І казав, що його мама має шість суконь, а моя тільки три. І як його було не бити, га?

— Але Мірко гість, а гостя бити не годиться.

— Гість! А як я йому оповідав, який то мій дідко потужний, то він сміявся і казав: „байка!“. Такий то гість?

Мама з дива підносила вгору свої брови (хлопець дуже любив тоді дивитися на маму). — А я й не знала, що ти такий задирака. Я гадала, що ти чемний хлопчик, такий, як той у букварі.

— Я букваря не люблю, — заявив хлопець і відітхнув. Лист був готовий.

Мама прочитала його уважно.

— Можна післати. На другий рік сподіваюся краще напишеш.

— На другий рік то я вже надрукую. А тепер що?

— Тепер зложимо його гарно і всунемо в конверту. Ось так.

І мама своїми дрібними пальцями зложила лист і всунула в коперту.

— А я заклею, добре?

— Хай буде!

Хлопець заклеїв язиком і вигладив лист долонею: — Заадресувати?

— Авже-ж.

— Але як?

— Пиши: до святого Миколая Марликійського Чудотворця у небі.

Хлопець аж зіпрів, заки написав, бо хотів, щоб було гарно й виразно.

*

Таке то було з листом. А тепер новий клопіт. Завтра вже святого Миколая, а янголик ще листа не забрав.

— То тому, що ти все заглядаєш на шафку, а янголик не любить, щоб його підглядати.

— То якже тепер буде? — зажурився хлопець.

Мама надумувалася хвилину.

— Зробимо так, — сказала. — Спалимо лист і він з димом полетить аж до неба. Принеси свічку зі спальні. Сірники також.

Хлопець приніс свічку й сірники:

— Відчини дверцята від печі.

Хлопець відчинив. Мама взяла лист зі шафки, засвітила свічку, і в дверцятах печі підпалила лист.

Папір спалахнув в одну мить. Синій димок полетів у комин.

Мама затріснула дверцята від печі: „Вже!“
— Вже! — повторив хлопець і зідхнув.

*

Тої ночі довго не міг заснути. Надслухував, чи не гавкають пси, чи не скрипить брама і чи хтось не відчиняє дверей.

Але скрізь було тихо, як в усі. Ще тихіше, бо в усі часом щось шумить, як у тій мушлі, що на секретарці.

Тільки зі спальні, крізь дірку від ключа, продиралось бліде світло від нічної лямпки.

Хлопець думав скільки то дітей на світі, і що всіх їх обійде святий Миколай і обдарує.

А може тих Миколаїв є кілька, не один? Може їх багато?

І коли він усі ті листи прочитає і кожній дитині принесе, що вона хоче?

Щось воно йому не було дуже ясне.

Але заспокоював себе гадкою, що святий Миколай — святий, а не чоловік і тому він може зробити те, чого не зробить звичайна людина...

*

Як збудився, то ще не свитало. Тільки вікна світилися, як срібні. На вікнах мороз повимальював квіти. Таких навіть Швугер не втяв би — куди!

Дуже його кортіло подивитися під подушку, чи є там що. Але боявся. Ану-ж святий Миколай оминув його? Бо, правду сказати, то він мав деякі гріхи на сумлінні, як ось той чорний кіт, і конфітури, і бійка з Мірком, і ще дещо. Не дуже заслужив собі на дарунки.

З одного боку кортіло його, а з другого боявся. Як не дістане нічого, то буде соромно перед татом і мамою, перед Яницькою і всіма.

Притулився до подушки і похитав головою... Щось зашелестіло...

Скажіть: чи є що кращого у світі над той шелест під подушкою, ранком у день святого отця Миколая?!

ЙОГО МУЗЕЙ.

Раз Василь виорав на полі і приніс хлопцеві меч. Не шаблю, а обосічний меч.

Яницька сердилася:

— Також старий дурень! — казала про Василя. — Не має що принести хлопцеві тай старе заліззя тащить. До чого воно здалося? З того навіть істика коваль не зробив би.

Вимила меч і хотіла зішкрябати іржу. Але ржа не пускала. Вона вже зжерла лезо, так що тільки при рукоятці трохи його трималося.

Рукоятка була бронзова, позеленіла зі старости. Яницька настругала крейди в мищину, налила туди оцту й чистила меч, як чистять клямки від дверей.

Батькові це не подобалося. Казав, що вмити можна, але чистити не треба, бо це старовина, а старовина мусить мати свою „патину”. Хлопець бачив патину в церкві, як її батько давав дідусеві цілувати, але де вона була на мечі, не знав і питатися не хотів, бо й так кажуть, що він „цікавський” і що людям не дає спокою своїми безнастанними питаннями.

Меч поклали не денебудь, а на столі у великім покою, перед тією чорною канапою, що подібна була до кита, який проковтнув Йону.

Батько нераз брав меч до рук, приглядався йому і кивав головою: „Скитський” — казав.

А як приїхав отець Емануїл, то перечився з батьком. Говорив, що це меч римський, звичайний римський меч. Вони вели палку розмову на цю тему, але хлопець мало що розумів з тієї вченої розмови. Навіть не дуже то силкувався зрозуміти. Для нього був це старий меч і — годі! З такими мечами виходили колись вояки на війну, билися ними й убивали один одного. Такі самі мечі мали також ті римські воїни, витесані з дощок, і розмальовані, малярем Юрком, що їх дяк Ілля ставив при Божім Гробі в церкві, вночі, по Страстях, у Великий Четвер. Вояки були грізні, а мечі блискучі.

Через-те і меч від Василя набирав ще якогось окремого, святошного значіння.

Хлопець з пошаною дивився на нього, але до рук його не брав. Боявся.

Може він убив якого чоловіка, або й кількох, може по нім спливала людська кров? (На саму згадку про кров, хлопцеві робилося млісно).

А все-ж тягнуло його до нього, як тягне кожен дівчинку до ляльки і кожного хлопця до коня та шаблі. Підніс, потримав і поклав назад. „Тяжкий! Не легко було битися такими мечами”, — подумав собі. З тої пори нераз забігав до великого покою, щоб подивитися на свою знахідку.

— Боже мій! — казала мама. — Чого ти бігаєш до великого покою? Там зимно, перестудишся.

Взяла меч і повісила його в порожній шафі, що стояла біля дверей, у тім покою, де малий спав. (У тій шафі висіли перше дитячі суконки та плащики, а тепер вона стояла дурно).

Шафа була невисока і хлопець міг легко здійсмати й завішувати назад на кілок свій меч. Це він робив, як не мав що іншого до роботи. Поруч меча повісив стару, зломану підкову, якийсь заржавілий замок і шкіряну, порвану уздечку.

— Цілий музей! — сміялася мама й казала, що повинен брати по два грейцарі вступу від гостей, коли вони схочуть цей музей оглянути.

Хлопець не знав, чи мама жартує, чи поважно говорить.

Але гірше було з Яницькою. Вона глянула, усміхнулася і побігла. За хвилину принесла зістриху старий парасоль і вручила його хлопцеві зі словами: „А це від мене для музею”.

Хлопець не відповів нічого, але може з годину не відзивався до неї. Хотів довше, та не міг. Не вмів гніватися довго.

„Що вона знає!” — потішав себе, і далше, як крук блискучі предмети до гнізда, так він зносив деякі цінності до своєї шафи. Пішов туди образ, що не мав колісця і тому його не вішали, годинник такий старий, що жаден годинникар не вмів його направити, залізко без душі і „Временник Ставропигійского Інститута”.

Що можна було повісити, те висіло, а що ні, те стояло рядочком на полиці.

Хлопець відчиняв шафу й любувався своєю збіркою. Перевішував, переставляв і витирав з пороку.

Робив це найрадніше по обіді. Тато лежав на чорній канапі у великім покою, читав Шекспіра і курих папіроску, а мама відпочивала в спальні. У хаті було тихо.

Малий заліз у свою шафу. Уважно, щоб не збудити тата й маму — примкнув двері, сів на поціпки і думав. В сутінках так добре було думати.

Про мечі і гармати, про степи і Дніпрові пороги, про те, що чув і про що читали йому з книжок.

Думки снувалися безладно, він їх ловив і звязував до купи. Не трималися, летіли, як ті щиглики, випущені з клітки...

І скільки тих мечів було на світі і скільки людей погинуло від них! Де вони тепер? Мечі в землі гниють, а душі на другому світі ширяють. Чи й там вони бються одна з одною?

А козаки билися шаблями. Довгими й вигнутими злегка. По степах билися і на байдаках плили у Чорне Море. Аж під той Царгород, що на образі у великім покою... Козаків нема, а на Босфорі султанські слуги топлять невірну одаліску...

Дивно якось... Були й нема... Пощо були й чому їх нема?... Хто це знає і кого питатися, чому воно так?

І як і де, ті, що їх нема, помістяться на другому світі? Таж їх мабуть тьма-тьменна. Який великий той другий світ!... Такий, як сонце, а може

ще й більший. Ні, більшого нічого вже не може бути! Сонце таке велике-велитенське, а земля мала-малесенька, як горох, як зерно маку, як порошинка, — її нема...

*

Яницька подала підвечірок. А де малий? Шукали по всіх покоях, не було. Аж мама нараз заглянула до шафи: „Є!”

Довго протирав очі, бо не міг привикнути до світла і — до дійсности.

— — — — —

Чи привикне коли і чи погодиться з нею?

ШВУТЕР НЕ ВГАДАВ

Не хотіло горіти в печі. У хаті було холодно і хлопцеві не дозволили вставати.

Сидів на ліжку, як за покуту й думав...

...Насамперед було Спаса. Але в Ріг, чи там на Кернички, не їздили, бо „мною трясло”.

...А шкода, бо на Керничках так гарно. Пахне яблуками й медом. Від воріт до хати пасічника Голубовича каблук коло каблука, обвитий цвітучими ясьчиками і хмелем. Стежка висипана жовтим піском. Так гарно йти. Холодок, хочби як сонце пражило на дворі. Мама називає цей хідник розкішним тунелем...

...А по Спасі, — що то було по Спасі? Ага, робили крохмаль. Перед хатою поклали дві балії, насипали чистої пшениці і налили туди води. Пшениця мокла, напухала. А тоді дівки місили її, як глину, на гамуз. На другий день вибрали брудну воду, а налили чистої. І так кілька разів, аж одного ранку в баліях була вже вода чиста-чистісенька, а під нею лежало щось таке, як мелена крейда, тільки ще біліше. Мусів спробувати, кортіло. Запустив руку в воду і гладив пальцями ту білину. Так легко подавалася і не чіпалася пальців. Приємно було. Написав велике 8, — і пішов.

А перед обідом чув, як мама гнівалася в кухні, що знов хтось собі руки в балії з крохмалем вимив, а то не можна, бо руки брудні, а крохмаль має бути білий.

Зірвався і побіг до мами: „То я це зробив”, шепнув мамі до уха, а мама не знала, що має тепер слугам казати. Наче соромилася. Малий також.

Як робили крохмаль, то тато до того навіть не дивився. Казав, що за пшеницю можна б у місті готового крохмалю купити, скільки хочеш. А то такої хляпанини з тим домашнім крохмалем і так чути, як пшениця кисне, що витримати тяжко. Але мама не любила купованого крохмалю. Тай пощо гроші видавати, коли можна мати свій? „Наші бабки, — казала — навіть мило в дома варили і було добре”. Тато лише рукою махав. „Sit tibi”, — сказав і всміхнувся.

Це „Sit tibi” хлопчина добре собі затамив, бо тато нероз так казав до мами, як не хотів, щоб слуги розуміли.

А як скінчили з крохмалем, то ситили мід. До того вже ні тато, ні мама не мішалися. Тато не любив меду, казав, що в ноги йде. Часом, у товаристві випив чарку вина і стільки його. А мама напитків ніяких не пила. Навіть руму до чаю не брала. Мід ситив дяк Ілля з Яницькою. Вони це вміли робити, їм ішла робота добре, бо згоджувалися і шанували одне одного. Вона йому казала: „пане реєнт”, а він їй: „пані Яницька”. Було тоді багато закруканини і біганини в хаті і малого не

пускали до кухні. Але він не дуже то і рвався, бо то не цікаве, як ситять мід.

Куди цікавіше було, як варили повила.

Викопали яму в саді, за хатою, обмурували її цеглою і Василь Пачкар, ще з одним парубком, знесли зі стриху величезний, мідяний котел, що його недавно цигани білили й направляли. Вмурували цей котел і насипали до нього вибраних сливок, без одної кістки. Під кітлом розпалили вогонь і сливки варилися. Все хтось мішав їх кописткою, величезною такою, як весло, щоб не було пригару, бо що варта повила з пригаром! Огонь горів, дим ліз по деревах, а повила так смішно булькотіли, ніби сварилися.

А пахли на весь сад.

Коло кітла стояли: мама, Яницька, дяк Ілля і ще дехто. Навіть тато приходив від господарства і дивився, як там ті повила варяться. І не диво. Всі люблять добрі повила. І всі плакали, бо їх дим гриз в очі.

Малому також дозволили дивитися, бо день був теплий і без вітру. Він навіть ухопив раз копистку, і хотів мішати, але не міг. За тяжко. І тоді мама взяла синка за руку і сказала: „Не пхайся мені до кітла! Видиш, як булькотять повила. Ще чого доброго попаришся”. Хлопчина засоромився і пішов у сад. Збирав сухі гильки, приносив Василеві, а Василь кидав їх до вогню.

— Збирайте, паничу, збирайте, щобисьте дурно повил не їли! — жартував собі.

Але під вечір треба було йти до покою, хоч вечір був також теплий та такий тихий, що ані один листок не шуборстнув. Та кажи ти це їм! Лікар по заході сонця не дозволив ходити по дворі і — кришка! А ввечір саме було найкраще. Через вікно дивився. Небо стало таке сине — аж чорне. А димок був сірий. Обмотував дерева, повисав на них, танцював, крутився, потім збивався у хмарку і хмарка відпливала над став. І так раз-у-раз. А від жару бив червоний блеск. І всі люди коло кітла були червоні. Нагадувалося пекло на Страшнім Суді в церкві. Там то десь смола кипить, бо що смола то не сливки, хоч і правдиві угорки!

Крім повил робили ще сливки на шпичках. Малий помагав застругувати шпички. Мама боялася, щоб не застругав собі ножиком пальця. Але якось без того обійшлося. Навіть похвалила його, що гарно струже.

— Велика мені річ! Я вже й олівець умію застругати — і надув губи. Читає і пише, школяр, а його все ще мають за дитину! Це тому, що хорує і не росте та худий такий, як шпичка.

На шпички насилювали щонайдобріші сливи, обсипували їх кмином і цукром, а що далше з ними робили того вже не знав, бо пішов спати. Але „рожечки” були смачні, хоч він не дуже то й пропадав за ними... Конфітури смачніші.

А потім, потім?... Потім дяк Ілля виливав свічки. Це також було досить цікаве.

Тато того дня поїхав кудись, бо будуть варити лій, а тато того не любить, таксамо, як не

любить, коли варять оцет на „байц”. Тата з того голова дуже болить, аж тріскає.

Так тоді, як тато поїхав, Яницька варила в кухні лій, а дяк Ілля сукав у покою при кухні кноти до свічок. Грубіші й тонші, бо свічки мали бути ріжні. І до покою, і до кухні, і до ліхтарень по стайнях, і нічні. Малий хотів помагати Іллі, бо то не така штука. Він тримав один кінець ниток, а малий другий. Він плював на долоні, малий також, він сукав і малий прібував сукати. Але чомусь то хлопчині виривався скручений шнурок і треба було закликати дівчину з кухні. Вона мала порепані руки, але сукала добре, може й тому, що руки мала порепані.

Коли вже тих кнотів було багато, то дяк Ілля порозтинав їх і поскладав рядочком на скрині, довші та грубіші до більших свічок, а коротші й тонші до малих.

Тоді принесли високу путню з зимною водою, і скриньку з бляшаними рурками. Ті рурки були також ріжні. Від довгих і грубих, аж до маленьких і тонких. Одні відчинялися вгорі і в долині, а другі були на завісах і розколювалися надвое. Яницька з дівчиною принесла залізний горщик з лоем.

Дяк Ілля вкладав до рурки гніт, тримав його рівно, а Яницька наливала лій. Як рурка була повна, то дяк Ілля встромлював її до путні з холодною водою. Потримав хвилину, витягнув з води, відчинив і свічка була готова. Засвітив одну, вона трохи „пчихала”, але горіла. Це значило, що гніт

був добрий і лій чистий. Таких свічок наготовили повну скриню, на цілий рік, „аж до нових”.

Але тато тих свічок не любить. Каже, що нерівно горять і чути їх, хоч з хати втікай. Тато сидить і читає тільки при мільових.

А потім? Потім прийшов Швугер. Він щороку приходить під зиму і має таку білу голову, якби сніг на неї нападав. А борода ледви трохи біла. Два-три дні відпочиває, ходить і хухає в руки та нарікає на старість. А потім приносить собі з машинки шталюгу. Суває нею по цілім покою, аж врешті ставить при вікні і каже, що тут таки найкраще. Північне світло.

Тоді відчиняє свою скриньку. Там є багато пензлів, фарб і різних плящинок. Фарби в жовтих цератках, покладаних, як налисники. Тих налисників багато. Лежать собі притулені один до другого. Швугер розвиває їх і ножиком накладає фарби на палітру. І вони блищать. Так гарно: червоні, сині, зелені, жовті, — всякі. Він мачає в них пензлі, мішає і малює ними на полотні.

Швугер просидів на роботі цілу зиму й весну. Малював Святу Вечерю, — великий образ. Він тепер у церкві. Не подобався ні татові, ні мамі. Але вони йому того не сказали, бо не хотіли гризти старого. Що він тому винен, що постарівся і не може вже гарно малювати? Старість не радість, — правда?

„І чому то люди старіються?” — спитався хлопець нараз і не вмів собі на те відповісти. Але

не довго й думав над тим. Видів, що все старіється: Циган, і черевики, навіть зелене листя, бо жовкне і вяне. Усе. Мабуть так мусить бути.

— Мамо! Я вже хочу вставати! — крикнув, чуючи, що мама ходить по другім покою.

— Лежи ще трохи — відповіла мама. — Ще не нагрілося в хаті.

Він позіхнув і глянув у вікно. Але нічого не побачив, бо вікно було обліплене снігом. Положився і знову думав.

Весною, як стало тепло, раз коло полудня Швугер пішов на цвинтар терти фарби. Він за ним. Піддячий виніс туди камінну плиту, свіжо вимиту й витерту добре, так, що не було на ній ані одної порошинки. На ту плиту, на саму середину, де вона була трохи вижолоблена, сипав Швугер порошок, доливав вареного й чищеного олію і тер той порошок таким каменем, що був удолині вигладжений, а вгорі стесаний так, що можна його було добре в руку взяти. Довго тер, дуже довго, аж порошок змішався з олієм і зробилася фарба, така густа, як масло. Тоді він її згортав таким ножиком, що називається шпахля до цератки і складав ту цератку так, як Яницька налисники в кухні. Витирав плиту й камінь, вимивав терпентиною і сипав новий порошок. Цікаво було, як він до синього порошка додав жовтого, розтер і з цього вийшла зелена фарба. А тоді знов до синьої додав темно-червону і зробилася така, як фіялки. А фіялки мають дуже гарний колір і пахнуть так, що аж любо.

І хлопець усміхався до тих фіялок, що зацвітуть весною, — на цвинтарі. Мама казала, що їх там Бог для небіщиків сіє... Добрий Бог.

...Але що тепер робить Швугер? Мабуть уже давно поснідав і малює. Ту Матір Божу з маленьким Ісусом і з Йоаном, що називається „Мадонна в кріслі”. Він її ще передучора зачав. Насамперед вирисував цілий образ крейдою, потім підмалював такою фарбою, як палена кава, а тепер мабуть уже всілякі інші фарби накладає. І не знати, які то він фарби мішає, щоб вийшла така, як тіло? Це цікаве, дуже цікаве, бо живе тіло вдати, то велика штука. Як він це робить?

Не мав спокою. Зірвався з ліжка, одягнувся і прибіг до Швугера. „Guten Tag“! — сказав, шурнувши ногами.

„Guten Tag“! — відповів усміхаючися Швугер. Він дуже любив, як йому було ранком сказати „Guten Tag“, увечір „Guten Abend“ а вночі, коли всі розходилися спати „Gute Nacht“. Це йому нагадувало рідний край, котрого він уже довгі роки не бачив і може ніколи не побачить... Бідний Швугер.

— Чи можна? — спитав хлопець сідаючи старому маляреві за плечима.

— Можна, можна, — відповів маляр, — тільки щоб ти мене не трутив.

— Ні, я тихо... обіцяв хлопець і побожно дивився, як Швугер водив пензлем по полотні, підкладаючи синій плащ на раменах Матери Божої. У хаті було тихо, тільки — піч сердилася, що не

вдалося їй нині відпочивати... гуділа так і клеко-тіла, аж страшно.

Швугер перекривлював голову то нахилию-вався над образ то подавався взад і малював, аж сопів. Томився. Тоді палітру клав на крісло, наби-вав коротку люльку тютюном і зідхав.

— Добре буде? — питався хлопця.

— Гарно.

— А ти не хотів би малювати?

— Чому ні?

— Гадаю так собі. Бо хтось то мені вчора ма-лював трохи на моїм образі.

Хлопцеві так соромно стало, що якби був міг, то був би сховався під землю.

Помітив це Швугер.

— Ну, нічого, нічого. Тут, удолині то можна, тільки на лицях і на руках, борони Боже!

— Я вже і вдолині не буду, — відповів ледви чутно хлопець.

Нараз:

— Ах ти, Мазепо!

Хлопець озирнувся. Над ним стояла Яницька.

— То ти так лежиш у ліжку. Чекай, чекай, скажу я мамі!

— Не треба, лишіть його! — просив Швугер Яницьку. — В покою тепло, не дістане катару. Він так тихенько сидить, якби молився.

А до хлопця:

— Дивися, диви. Може й з тебе колись маляр буде.

Не вгадав.

ДО ЗАРВАНИЦІ

Нераз чув, що люди йдуть і їдуть на відпуст до Зарваниці.

— Що таке відпуст? — питався мами.

— Відпуст... як тобі сказати? На відпуст ходять люди, щоб їм Пан Біг відпустив гріхи. Тому воно й відпуст!

— І — тільки? — питався хлопець.

— Це дуже багато синку, бо гріхи ходять за чоловіком, як тінь і не дають йому спокою.

— А в Зарваниці Бог відпускає грішникові гріхи і вже вони за ним не ходять?

— Є багато таких чудотворних місць на світі, але нам до Зарваниці найближче, вона — наша, і тому ми йдемо, чи там їдемо туди.

— Далеко від нас? Так як до Бережан?

— Наполовину ближче. Добрими кіньми за кілька годин заїдеш.

— І... що?

— Який бо ти! Все: „що, і як, і куди?” Аж занудиш.

— Хочу знати.

— Хочеш! А я тобі вже сказала. У Зарваниці люди сповідаються і Бог їм відпускає гріхи. Там є такий чудотворний образ Матери Божої...

— У церкві?

— А деж би?

— І... що?

— Перед тим образом люди й моляться за душі померлих і за щастя живих.

— Щоб їм добре було?

— Так. Щоб померлі доступили царства небесного, а живі, щоб видужали, як хто з них тяжко хорий.

— Такий, як я?

— Такий. Тільки, що тобі вже, Богу дякувати, краще.

— Але хініну все ще мені даєш.

— Бо треба. А як не буде треба, то не дам.

— Тільки що даш?

— Шибку з вікна і молока пташачого.

— Я молока не люблю, — скривився хлопець і закопирив губи. А по хвилині: — А ще чого їздять люди до Зарваниці?

— Ще, як хто має великий клопіт або тяжку журу, то також їде до чудотворної Матери Божої Зарваницької і вона, добра заступниця наша, вислухує його.

— А такі, що не мають жури? — питався хлопець.

— А хто її не має, синку? — відповіла мати й важко зідхнула. Хлопець зрозумів, що й мамі щось також лежить на серці і що вона також якусь журу має.

— Мамо! — казав, — їдьмо до Зарваниці!

— Може колись і поїдемо, синку.

— Я не хочу „може” й не хочу „колись”, я хочу зараз.

— Знаю, знаю. Тобі, як чогось захочеться, то вже ні стій, ні погоди. Зараз давай, хочби це була й зірка з неба! Не знаю в кого ти такий вдався? А воно не добре, бо світ не батько, а доля не ненька. Треба змалку привикати до того, що тільки Бог — всемогучий, а ми — малосильні люди. Треба терпеливим бути.

— Я мамо, дуже терпеливий. Пю хініну, хоч вона мені губи викривляє. Якби ти знала, яка вона недобра!

Мама погладила його по голові.

— Ах, мій ти терпеливий! — і всміхнулася тим усміхом, що її гарне лице робив ще кращим, таким що й сказати не можна.

*

З тої пори тільки й балачки було, що про Зарваницю. І коли поїдемо, і котрими кінями, і куди, і як?

Ніби та Зарваниця десь за горами була.

Аж одного ранку, мама відчинила середню шуфляду ясенової комоди з чорними стовпцями, що мали бронзові головки. Хлопець в одну мить виріс коло мами. Старий заржавілий замок затинався і він помагав відчиняти. Аж кінчик язика виставив, так помагав. Відчинили.

Хлопець добре знав, що в тій шуфляді є. Книжка, оправлена в синю, гладеньку шкіру, а в ній

вірші, ще з тих часів, як мама панночкою була. Між ними деякі писані рукою Антона Шашкевича, короля балагулів. Він бував у діда і мама неодноразово про нього розказувала. І неодну пісню співала від нього. Казала, що він у козацькій свитці ходив і хоч не молодий був, гарно козака танцював і метелиці, а щупака тричі довкола салі йшов. За ним і наші стали свитки носити. Батько також, як ще студентом був, а як висвятився, то кравець пошив йому гарну чумарку. Шашкевич купив був для сина трохи землі десь за Нижбірком і той син хотів женитися з тетою Касунею. Та якось з того ніщо не вийшло.

Коло книжки лежав жмут листів, писаних дрібоньким, дуже гарним письмом, на тонких папері з водними лініями. Були це листи від тата. Мама прочитувала їх і всміхалася або зідхала. „Так воно, так!“ казала, складаючи ті листи до купи і звязуючи їх голубою стяжкою.

За листами лежав міртовий вінок з таким тоненьким серпанком, як павутиння. Мама струшувала легенько порошок з того вінка і говорила: „Найже мені хто скаже, звідки цей порошок береться! Підлоги миємо, витираємо горячим піском, воскуємо й чистимо, а без порошку таки не обійдеться”.

Збоку лежало гарненько поскладаних кілька дитячих суконочок. Мама брала першу з них і підносила до уст. Уста тремтіли, а з очей на суконку капали сльози.

Тоді хлопець тулився до мами і шепотів: „Не треба, не треба, мамо! Но вже, вже досить!”

Мама заспокоювалася і пригортала його до себе...

Та ще були в тій шуфляді білі, шовкові „ціжемки“. Такі, як для ляльки. Вузькі в пальцях, з високим підбиттям. Мама в них ішла до шлюбу. (І, як можна в таких маленьких „ціжемках“ іти й не перевернутися?!). Стояли вони на скриньочці з червоного дерева, викладаній золотими дротиками. Мама відчинила її. Скринька була вибита малиновим шовком. У ній лежали перстені, ковтки, шнурок перел, тощо. Мама вибрала золотий хрестик, пару ковтків, перстенець і золотий дукачик, — хрестні дарунки покійних сестричок. Завинула їх у білу хусточку шовкову й сховала до своєї подорожньої торбочки.

Хотів спитатися „пощо?“, але боявся, щоб мама знов не розплакалася і дав спокій. Може хоче подарувати комусь, бо сама того носити не буде, хіба хрестик на чорній оксамитці на шиї. А може заміняє у місті за золотий годинник?... Щось таке!... Мама нікому навіть до тих памяток доторкнутися не дозволяє. Звідки йому до голови така дурна думка прийшла? Був лихий на себе.

Нараз почув: „Іди до Яницької і кажи най тебе вбирає, їдемо!“

Навіть не питався куди, щез, якби його не було.

— Яницька, пані Яницька, вбирайте мене, їдемо!

— Не кричи, бо я ще не оглухла, — почувся

голос Яницької. — А то кричить, якби коршма горіла. Дитина мала! Сам вбратися не вміє!

— Мама казала.

— Знаю. Але мама не казала кричати на мене, зрозумів?

— Я не кричу, я тішуся, пані Яницька.

— Тішишся, як дідько цвяшком, буцім ти ніколи й не їхав.

— Їхав, але не до Зарваниці! А ви, чи також поїдете з нами?

— Я до Зарваниці не їжджу; піду колись, але не нині. Нині лишаюся на господарстві. Треба татові обід і вечерю зварити, бо кухар знов у повітці лежить і стогне, як на холеру. Нащо його дідо твому татові й мамі лишив? — не знаю. Або пе, або хворіє, тільки його й роботи... Ну, шнуруй скорше тії ціжемки, бо вже коні заїхали перед фіртку.

Хлопець аж зіпрів, так спішився.

— Я вже зашнурував, а ключку завяжіть ви.

— Також панич! Газети читає, а ключки завязати не вміє.

— Я вмію, тільки вона розв'язується, як іду.

— Так-то ти і вмієш, небоже.

І Яницька казала йому сісти на крісло й позав'язувала черевики. А тоді ще гребенем причесала в кружок обстрижене волосся, поправила комірець, обтягнула кафтаник і — „Вже! Такий гарний, хоч у коноплі клади. Бігай!”

Мама вже прощалася з татом. В люстриновім порохівнику, в чорнім капелюсі з чорним серпан-

ком, спущенім на лице, торбочка на рамені через плечі. На руці тепла хустка і парасолька, — від сонця і від дощу, хоч на дощ навіть не заносилося. Ні одної хмариночки на небі. Ясно так і тепло, аж любо. Тільки їдь! А тут тато все щось пригадує і не пускає мами. Наказує, щоб уночі не їхали, бо конокради волочаться по дорогах, а хлопцеві по заході сонця також недобре їхати. То знов каже, де мають їсти обід і де ночувати. Славити Бога, скінчили, йдуть. Він за ними. А перед фірткою бричка на дрючках, з ліхтарнями, і коні шпаки, і Василь. Бричка вимита, півшорки вичищені, коні також, — аж вилискуються.

Хлопець хоче сідати коло Василя, щоб дивитися на коні. А може Василь і батіг дасть потримати, — хто знає? Але Яницька кричить: „Куди, куди паничу! А коло мами не ласка?”

Хвилину стоїть збентежений. Таж не скаже, що волисть сидіти коло Василя, ніж коло мами! Рад не рад кладе ногу на ступінь і тарабаниться на бричку. Коцом обтулює ноги, собі й мамі. Вже мають рушати з місця, як Яницька плече в долоні:

— Боже ти мій! А капелюх де?

— Не знаю, — відповідає не надумуючися багато.

Яницька біжить у хату й вертається з капелюхом.

Тато перехрестив бричку, Василь торкає коні, їдуть.

Виїхали за браму, прикрій скрут управо, а там уже і гостинець селом.

Люди здоровлять. Мама відклонюється навіть дітям малим, що кричать: „Слава Йсусу Христу”. Дівчатка присідають, бо їх так у школі навчили. Маленькі потрапляють за старшими й повертаються, як картопельки. Так — смішно! Хлопець відклонюється поважно. То здимає капелюх, то накладає на голову. Голова трохи за велика, а капелюх за малий. Більшого не могли в місті дістати.

Добре, що вже виїхали з села, а то рука зболіла. Ще трохи й не міг би нею кивнути.

Коні скоро біжать. Віжки натягнені, як струни батога, навіть не показуй. Це ще коні з дідової стайні. Дідо коні дуже любив і плекав їх цілий табунець на Керничках. А тато вже більше книжками цікавиться, ніж кіньми. І возом їздити любить. Каже, що возом безпечніше. А мама ні. Мама змалку до брички звикла і за добрими кіньми пропадає. Він також. Бо що може бути кращого, ніж коні? О, як гарно голови несуть, як кивають ними, гордяться. А які мудрі! Хотіли повертати на дорогу до Коцюбінець. То знов на наш ланок. Усі дороги знають. Василь казав, що раз його блуд вчипився. Їздив, їздив снігами і не міг потрапити до села. Тоді пустив коні самопас і вони забігли аж на подвір'я. Нема то, як добрі коні! Коли йде часом з мамою до стайні, то вони вже їх здалеку чують й іржать. А мама усе цукор для них приносить. Приступить до коня, а він писок у кишеню від запаски суне. Дуже ті коні цукор люблять; знають, що добре...

Все, що про коні чув, пригадує собі. А вони біжать. Порохи вітер по полях розвіває. Вітер легкий, що його й не чути. А всеж збіжжя хвилює, як море. Він море тільки на образцях бачив, у „Ниві”. Айвазовський його гарно малює. Але лан хвилястої пшениці ще кращий від моря. Жито також. Жито срібliste, а пшениця золота. У пшениці маки червоні й голубі волошки. Аж за очі беруть.

— Мамо, най Василь стане, я собі маків набіраю.

— Пощо?

— А до Зарваниці перед образ.

— У Зарваниці ми щойно завтра вранці будемо. А до завтра вони зівянуть і осипляться. Набіраєш собі завтра, як вже будемо доїздити.

— А там вони також цвітуть?

— Побачиш. А тепер, дивися, о, який великий птах!

І мама показала рукою на небо. Над ланом високо-високо висів птах, якого ще хлопець ніколи не бачив.

Не птах, а човник, завішений у повітрі. Не плине, а стоїть непорушно, як заворожений. Нараз, мов зізда, що відірветься від небесного склепіння й паде у безвісти, так він метнув собою і полетів униз.

— Орел! — скрикнув утішений хлопець і аж підскочив на сидженню.

— Орел, а може лише такий великий крегулець.

— А чого він так нагло впав? Не чути було, щоб хто стрілив. Може йому в голові закрутилося?

Мама всміхнулася.

— Щось у збіжжі побачив — миш — або молодого зайчика, і кинувся на нього.

— І що?

— А щож би? Розідре і зїсть.

— Поганий шуліка, — сказав хлопець і відвернувся у другий бік, щоб не дивитися туди, де шуліка зайчика роздирає. Але думка, спрямована в один бік, не хотіла повертатися у другий. Уявляв собі, як той зайчик кричить і виривається, а недобрий птах безжалісно його шматує.

Не втерпів.

— Мамо, а що зайчик винен вірлові? Зайчик вірленят не виїдає, він травою живе.

— Але орел любить зайчики їсти. Так воно вже є у природі, що одні створіння другими живляться.

— Сильніші — слабшими?

— Авжеж, що не слабі сильними. Що живе, те й їсти хоче, щоб не згинуті з голоду.

— А чоловік усе зїдає.

— Так воно зле не є. Повзунів чоловік не їсть.

— А вірла?

— Вірла також ні.

— А мишей і щурів.

— Дай спокій, бо обіду негодна буду їсти!

І хлопець замовк, але довго ще думав над тим, якто воно погано на світі, що одні створіння винищують другі. Вічна війна.

І довго стояв йому перед очима якийсь величезний, пузатий чоловік, що рачки ліз землею і все їв, що тільки по дорозі стрінув. Які великі лани, а він їх крізь свої зуби перепустить, як на жорнах змеле! Такий закон природи — кажуть йому. Але чому такий? Чому вона чогось кращого не придумала тая природа? — питався самого себе, бо коли б спитався мами, то мама відповіла б, що так Бог дав і що так мусить бути.

— Видять, їмостуня — відозвався нараз Василь — як жито половіє? Ще тиждень, два і буде можна жати.

Хлопець пригадав собі жнива, сноповози, обжинки і забув про зайчика і вірла.

Минали села, аж доїхали до якогось цвинтаря.

Василь став оподалік, перед брамою. Цвинтар був, мов гайок. Увесь у деревах, а трава по пахи. Розливалися гіркі пахощі долину. По гробах стелився барвінок. Ворона зірвалася з деревляного хреста і він перехилився, струпіший і старий.

— Іди за мною — казала мама — бо ще де впадеш на гріб. Уважай!

І хлопець ішов розхиляючи вітки молодих вишеньок й високі гони Іванового зілля. Не хотів настолочити ні одного гробу. Нехай сплять ті, що заснули.

Зупинилися перед високим нагробником з червоного теребовельського каменя. Хлопець глянув і побачив золотими буквами вирізане своє власне ім'я і прізвище.

Зніяковів...

— Клякай і помолися за свого діда — сказала мама. — За татowego батька — додала.

Хлопець прикляк коло мами й молився. Але „Під твою милість” плуталося з „Достойно есть”, і тільки „Отче наш” і „Богородице Діво” говорив без похибки. Дуже боявся, чи дідо не буде гніватися на нього, що він не молиться добре.

Мама поцілувала гріб, він також. Мама відломала якусь гілячку й промела нею стежку довкола могили. Він помагав. А тоді ще раз перехрестилися й пішли до цвинтарних воріт.

Василь заїхав з бричкою під якусь тінисту грушку і полином відганяв мухи від коней, а коні їли з опалки овес.

— Комахи такі, як у нас, а може й гірші — нарікав, і вже не віткою, а просто пальцями відривав коневі від шиї докучливу комаху і розчавлював її подошвою. „І на що Пан Біг сотворив тую бридь? Щоб бідній звірині кривду робила”.

Він також дуже коні любив і нераз балакав з ними, як з людьми. Ще краще, бо до людей не був дуже розмовний.

— Заїдемо до коршми, чи пополуднуємо тут? — спитала його мама.

— Як їмостуня хочуть, але я гадаю, що тут краще. Не люблю жидівських жолобів. Хто знає, які коні з них їли.

Може він не тільки тих жолобів не любив, але й боявся, щоб його не пізнали. Мав деякі гріхи на сумлінні ще з колишніх пачкарських часів.

Мама послухала Василя. Він відчипив скриньку, що була прикріплена до дрючків, над задніми колесами, і мама хотіла її відчинити. Але де ключик? Повинен бути у торбочці. Тричі перешукала торбочку — нема. Мабуть Яницька, як зачиняла скриньку, то сховала ключик до своєї кишені і забула. „Щож тепер будемо робити?“ — журилася мама. „Хіба таки прийдеться їхати до коршми і вдоволитися якою там смаженицею. Коби так п'ятниця, то можна б хоч доброї риби по жидівськи дістати. (Мама дуже любила рибу, а мяса ні). Але нині щойно четвер. Так тоді їдьмо Василю!“

Але Василь таки не спішився до коршми. Відчипив свій ніжик від ремінця і доти майстрував, то спущалом, то притичкою до люльки, поки не відчинив скриньки. Були там печені курята, і хліб, і масло, і якісь тістечка, ще й пляшка доброї, чорної кави, без якої для мами обід не був обідом. Розложили скатертку на мураві й пообідали. Хлопець давно вже не зів так багато, як тепер. Коні хрупали овес, а він курята. Забув про потвору, що лізе рачки й зїдає усе, що тільки надигає по дорозі.

Часом хтось перейшов з села на поле. Молодші ставали оподалік, любовалися гарними кіньми й цікаво приглядалися великій бричці на дрючках. Вони тільки здоровили подорожників, але не мали сміливости питатися, хто вони й куди їдуть. Аж якийсь старший господар спитався і Василь йому сказав, що їдемо з Крегульця до Зарвалиці.

— До Зарваниці, — повторив побожно господар і побажав щасливої дороги. — Але на Доброполе було б вам ближче. Ви собі непотрібно дороги наложили.

Василь пояснив йому, що їмостуня хотіли помолитися на могилі свого тестя.

— А так, так, розумію. Добрий був покійний. Неодного випровадив у люди. Но, їдьте щасливо.

— Мамо, — пригадав собі хлопець. — А чому ми дідові не нарвали квіток? Чи він їх не любив?

— Навіть дуже любив. Знав їх тисячі і кожну вмів назвати по нашому, по сільськи і по німецьки й по латині. Добре вмів ботаніку. Веселий був і дуже гостинний.

— А тепер лежить сам один в темнім гробі...

Мама нічого не відповіла, але пішла з хлопцем стежкою у поле, нарвали полевих квіток і занесли їх на могилу діда.

За той час Василь наготовив коні й бричку, завернув і поїхали далі до Доброполя.

— А там хто є? — питався хлопець.

— Не знаєш?

— Ага! Знаю, знаю. Гордіяші. Вона сестра бабуні, а він її чоловік.

— Гордіяшами то їх тільки свояки називають — поправила мама. — Вони від Гордієнків свій рід виводять. Від того Гордієнка, що був кошовим на Січі і до Мазепи пристав. Пригадуєш собі? Тато розказував якось, коли ти плакав, що Яницька тебе Мазепою прозиває.

— Вже знаю, знаю. Тато з Костомарова читав.
А як я маю їх кликати?

— Дідом, а її бабунею, бо вона сестра твоєї бабуні, а він її чоловік. Тільки вважай, щоб ти мені сорому не зробив, як дідо візьме тебе на „спит“.

— На який?

— А як питається щось з географії або з рахунків. Особливо з рахунків, бо ти їх не любиш.

— Не люблю, але рахувати вмію, — боронився хлопець.

А всеж було хлопцеві трохи моторошно, перед тим іспитом. Боявся, щоб справді не зробив мамі сорому, як дідо питає кілько є півсема і півосьма, або щось таке.

Але дідові навіть не снилося питати. Обое тішилися гостями, як не знати ким. Зараз подали воду з конфітурами і сорбет. Гордіяшова подібна була до бабуні, тільки не така дрібонька, веселіша та куди говіркіша, можна навіть сказати, балакуча. Він — кремезний чоловяга, дещо хмуроокий і на перший погляд ніби грізний, але в дійсності добряга. Обое випитувалися мами про всіх і вся, а тоді і про свої гаразди казали. Тішилися синами, теольогами, що саме вчора чомусь то скоріше приїхали зі Львова і жаліли, що їх нема, бо пішли зголоситися до декана. Мабуть аж по вечері декан відставить їх своїми кіньми, як звичайно.

Потім „пан директор” пішов ще на годинку-дві до школи, а бабуня показувала мамі свій город і невеличке господарство.

Школа була гарна, перед нею розкішний го-

родець, а на подвірі на величезних вилах дзвінок під дашком. Хлопця дуже кортіло потягнути за шнурок, але йому сказали, що завтра вранці зазвонить, і побачить, якто діти з усіх сторін побіжать до школи, як до вулика бжолі.

„До школи, як до вулика бжолі”, — повторював, бо любив рими, особливо ті, що непрошені появлялися в мові.

В п'ятій годині дідो прийшов зі школи на каву. Кава була добра „попівська”, і домашня булка не гірша. Малий дістав також. Мама казала, що він ніколи кави не п'є, хоч дуже любить і просила, щоб йому дати молока, але бабуня стала в обороні хлопця:

— Як любить, то най випе дитина. Чому не має випити? Кава не зашкодить. Це без цикорії, бо мій чоловік, якби цикорію занюхав, то мала б я!

— А чи ти знаєш з чого роблять цикорію? — питався дідо.

— З таких зел, — відповіла бабуня.

— Аякже! з зел! Із спорохнявілих домовин, — от з чого її роблять, — і подивився грізно, а потім розсміявся нараз аж зауготіло по хаті.

— Він усе таке щось скаже, — здвигала раменами бабуня, — що ні пришити, ані прилатати, тільки смак чоловікові відбере. Добре, що Домци вже свою каву випила, а то може б і не хотіла пити. Стидайся!

Але дідо не хотів соромитися. І не раз ще сказав щось таке, що бабуні не сподобалося, бо любив її дратувати, хоч жили собі зразково.

По каві пішли трохи перейти в поле. Аж тепер дідо приступив до іспиту. Питався, котра пшениця, а котре жито, котре овес, а котре ячмінь. Іспит випав блискучо. Але з цвітами було гірше. Хлопець мало який цвіт умів по імені назвати, а вже про його рід і прикмети, навіть не питається. Знав огородові квітки: астри, левкої, петунії, портуляки, тощо, а з полевих лише деякі. Дідо сказав йому неодно цікаве про лікувальні прикмети наших квіток і розказав коротенько, як вони живуть. Хлопець був захоплений проходом, але ввечір, як подали до печені молодий горошок з морквою, то забірався до нього якось несміло й обережно, не як до звичайної страви, лиш як до чогось, що також жило, а може й свідоме було, що живе. На щастя не мав часу довго роздумувати над тим новим питанням, бо втомлений дорогою заснув таки при столі. Це з ним нераз бувало. Спав твердо. Ані дріжаки, ані кашель не будили його. Аж рано протер заспані очі. Мама вже була вбрана, бабуня накривала стіл до снідання. Скоренько вмився, одягнувся і причесав неслухняне волосся.

— Якже тобі? Не болить голова? — питалася мама.

— Ні, я здоровий. Мені снилася Зарваниця. Я колись розповім мамі як.

Бабка, наливаючи каву до філіжанок, зупинилася на хвилину й сказала:

— От, ви ще й не доїхали до Зарваниці, а вже вас вислухала Пречиста, вже йому краще стало.

Мама притакнула головою, а хлопець зірвався на рівні ноги.

— Чи я вже можу дзвонити? — питався.

Бабка глянула на годинник.

— Якраз пора. Дзвони, тільки не розбий дзвінка.

Хлопець вискочив на подвіря, розігнався — але при фіртці побачив двох молодих панів, свіжо виголених, у нових реверендах, і — зупинився. Не знав, що має робити. Приступити до них, і сказати, хто він, чи втікати в хату?

Та молоді „панотці” перші наблизилися до нього, сказали, що вони йому приходяться дядьками і що їм дуже приємно познайомитися з таким чемним братаничем.

— Мені також. Але я хочу дзвонити — відповів хлопець. Один з дядьків, цей вищий, відчіпив шнурок і подав його хлопцеві: „Прощу тягнути”. Хлопець тягнув і дзвінок дзвонив, але нескладно. Якби почув чужу, дотого ще й дрібну руку й не хотів її слухати.

— Я поможу — сказав той самий дядько і тягнули за шнурок удвійку.

Та ще вони й не скінчили дзвонити, як діти, мов ті курята до квочки, стали збігатися до школи.

— А може б ти у нас лишився, дзвонив би рано на діти, а потім учився б разом із ними в школі. Що?

— Е, ні. Я мушу їхати до Зарваниці.

Тут бабуня через вікно покликала їх до снідання.

По сніданню розпрощалися. А як сіли в бричку, то один з „нових дядьків” подав мамі китицю городових цвітів, таку велику, як решето, що пахла на цілу бричку. Хлопцеві така чемність дуже подобалася. Він довго не міг забути, як гарно було, коли молодий панотець подавав мамі тії цвіти, а мама дякувала й казала, що шкода було пустошити городець.

Йому, розуміється, навіть на гадку не приходило, що цей молодий, жвавий, так гладко виголений і так гарно зачесаний панотець носити буде колись єпископську мітру. Він ту мітру вже бачив, як у Кругульці був митрополит Йосиф. І від тоді митрополита уявляв собі високим і худощавим чоловіком, як святі на старих іконах, та ще таким, що балакає нашою мовою, але інакше, ніж ми. Від митрополита Йосифа мав хрестик, посвячений на місці Матери Божої у Римі, а на голові чув дотик його худощавої долоні. В ухах бреніли слова: — Рости великий.

А цей молодий панотець китицю цвітів подавав мамі. Цілу дорогу любувався тими цвітами. То нюхав їх, то пригадував собі, як котрий називається. І тато й мама любили цвіти й плекали їх у городці, але в тій китиці були такі, яких він досі не бачив.

До Зарваниці приїхали ще таки добре перед полуднем. Хлопець дуже здивувався, що було це не якесь особливе, чудотворне, а таке собі звичайне, подільське село. І така сама з вибоями дорога й хати таксамо соломною пошиті, навіть пси бігли

за бричкою і гавкали таксамо, як скрізь. Звичайні, сільські пси, а не хорти, як на образі з палатою дожив.

Мама казала їхати перед дяківку.

— Чи реєнт є? — спитала дівчини, що бігла з коновками по воду.

— Є, прошу пані — відповіла дівчина. — Вони в пасіці. Я зараз покличу.

Поставила коновки, побігла і за хвилину вийшов дяк. Поцілував маму в руку й питався, чи їмостуня не зайдуть „на резиденцію”.

— Ні. Я хочу лиш бути в церкві й вертаюся назад. Не хочу навіть, щоб хто знав, що я тут була.

— То прошу їхати, а я зараз прибіжу з ключами.

Але мама не поїхала, а пішла з хлопцем до церкви. Там уже чекав на них реєнтій.

Церква була мурована, але не дуже велика. Трохи скидалася на костел. І всередині не така то розкішна, як уявляв собі хлопець. Все було, як звичайно. Сонце зазірало крізь шиби і ясними плямами лягало перед престолами. Коліна згинаються до молитви. У церкві було тихо, тільки рої мух гуділи під склепіннями. Ніби й вони хотіли якусь пісню співати, але не вміли.

Ліворуч була буцім каплиця з окремим престолом. По обох боках того престолу висіли великі ошклені габльоти, виложені темно синім, чи фіолетовим оксамитом, а на тім оксамиті висіли

всілякі срібні й золоті хрестики, серця, перстенці тощо.

Мама щось шепнула дякові, він відчинив габльоту з правого боку і почіпив там ті дарунки, що їх привезла мама. „Як гарно! — погадав собі хлопець. — Будуть собі тут висіти безпечно і в пошані, а мама вже не буде плакати над ними, скільки разів відчинить середню шухляду своєї комоди...”

Та ще він собі того й не погадав ясно, як дзеленькнув дзвінок, почувся якийсь дивний туркіт, завіса піднялася вгору і появилася чудотворна ікона Зарваницької Матери Божої.

Темна, наче замрячена літами й зідханнями тих тисячів душ, що шукали в Неї помочі і потіхи. Лиця не видно було добре, тільки очі дивилися, так якось спочутливо й добряче, що хлопець свої спустив додолу.

— О, Пречиста! — почув нараз і побачив, як мама, мов підкошена, впала перед престолом.

Упав біля неї. Хотів молитися, та молитви мішалися в голові, а слова втікали з уст. Щось його то душило за горло, то знов так легко робилося на серці, як ніколи. Молився без слів. Як довго, не знає. Поки реєнт не поміг мамі встати і поки не підпровадив її до брички.

Мовчки йшов поруч мами.

Не питався що? як? і чому? І ніколи, але то ніколи не починав балачки про Зарваницю.

І не був там більше ніколи.

Боявся інших вражінь, бо змінилися часи
і він сам став інший.

А так, — все ще на нього дивиться чудотвор-
на Мати Божа тими самими спочутливо-добрячими
очима і все ще мама лежить перед Її престолом.

Молиться і плаче.

ЧИ КАЗАТИ, ЧИ ПЕРЕСТАТИ?

Казку розказую Вам, казку мого життя, моїх дитячих літ.

Героєм її не лицар з окривавленим мечем, не чарівник, що вміє дива творити, не сирітка, кривджена мачухою злою, а малий, слабенький хлопчина.

І не провадить Вас моя казка в зачаровані сади-виногради, де напороть цвіте, звірі говорять, сліози перетворюються у перли, а каміння у самоцвіти.

До попівської хати Вас провадить, до села на золотім Поділлі.

Не казка це, а правда.

Кожне слово правдиве і невибагливе, таке, як колись було.

Було, прогуло й не вернеться ніколи.

Тому воно й казка. Тільки тому.

Інші тепер часи — інші люди.

Може й кращі, мудріші, — не беруся казати.

Та мені за тими давніми жаль.

Жаль за старими хатами, що мов під землею западаються, а на їх місці виростають нові.

Більші й розкішніші, та неживі якісь і замкнуті в собі. Без цвітів перед вікнами і без дітей у світлицях. Цвіти не пахнуть і діти не щебечуть.

І жаль мені за людьми, що колись у тих старих хатах жили, за душами невибагливими, що без хитрощів лукавих крізь життя проходили. Трудилися, терпіли й любили. Трудилися без гамору, терпіли без стогону, любили без облуди...

Казку розказую Вам.

Чи казати, чи перестати?

Одні кажуть „так“, другі „ні“.

Як звичайно в житті.

Розказую для тих, що слухати хочуть. Для тих, що втомлені суєтнею нинішньої днини і триво-гою про „завтра“, линуть у своє минуле і бачать свою хату рідну і найближчих своїх і себе самих малими, так, як я.

Казку розказую для них.

А ті, що слухати не хочуть, скажуть мені:

— Також балачку завів! Такі великі часи, а він про мале торочить!

Де міра душі великої й малої?

Де межа між гадками дитини й чоловіка, між хотінням їх, між явою і сном? Невже-ж життя у краплині води менше цікаве, ніж у сонячній системі? Невже-ж велич і малеч не межують вічно одна з одною!... Їх вяже Бог.

Казку розказую для тих, що слухати хочуть мене.

І — тільки!

Мандрівник невтомний, що за квіткою щастя через воду йшов і безборонний перед вовками втікає, мисливець мрій нездійснених, пибалка золотих рибок з діравим неводом над безоднею істну-

вання, в осінній вечір біля холодної печі в чужій хаті присів і — розказує.

Але-ж Боже Ти мій! Чи не нудне його оповідання, чи не малює він Вам образів полинялих безбарвними колірами?

Такі цікаві часи, так скоро люди ходять і думають, понад хмари летять, у глибині моря падають, надслухують, що на другому кінці світа твориться і говориться, може я нуджу Вас своїми старосвітськими словами?

Простіть!

Що винен Шенгер, що постарівся, руки йому тремтять і не малює так гарно, як малював колись за своїх молодих літ?

І, що винна Яницька, зубожіла шляхтянка знід Кам'яниця на Поділлі, що замість весільної співає пісню про смерть чумака?

Осінній день, останні білі хризантеми на холодній плиті під чужим хрестом...

Слухайте казки.

ЗМІСТ

	ст.
Гореч	6
Ліки	8
Чому?	13
Чиган	15
Хотів жити	19
Мамо моя	21
Що таке сон, мамо?	23
Дідо	26
Ще про діда	30
Саля	35
Пісня пташків на воді	42
Гості	50
Наука	61
Котра тепер година	65
Вовки	72
Ще раз вовки і — медвідь	79
Не бий	87
Тепер не те	91
„Кобзар“	94
Правда	97
День і ніч	100
Чи принесе що?	105
Його музей	111
Швугер не вгадав	116
До Зарваниці	125
Чи казати, чи перестати?	147

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА“:

1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі.
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“ (Кількадесят ілюстрацій).
3. Барбе Д'Оревілі: „Чортиці“, переклав М. Рудницький.
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав В. Софронів.
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, повість, (2 томи).
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість (2 томи)
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане).
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість переклав І. Ставничий.
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов на пана“.
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“.
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“ перекл. М. Островерха (повість і новелі).
14. Юрій Косач: „Клубок Аріядни“, новелі. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
15. Іван Зубенко: „Квітка на багні“, повість.
16. Богдан Лепкий: „Три портрети“, (Франко — Стефаник — Оркан).

17. Федір Дудко: „Дівчата очайдушних днів“.
„Чорна Індія Молодої Музи“ (В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Твердохліб, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Шпитко, М. Яцків). Новелі, з передмовою М. Рудницького.
19. Ілько Боршак: „Наполеон і Україна“. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. Передмова проф. Едварда Дріо. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
20. Юрій Косач: „Чад“, повість.
21. Михайло Посацький: „Греція — усміх життя“. З 20 ілюстраціями.

У 47 (1986)

Р1

3427_у

БОГДАН ЛЕПКИЙ

ДО ЗАРВАНИЦІ

217615

